

**JOHANN HEINRICH WILHELM WITSCHEL'I
„HOMMIKU- JA ÕHTUOHVRITE“ EESTINDISED**

GUSTAV SAAR

MIT EINEM REFERAT :

DIE ESTNISCHEN ÜBERSETZUNGEN DER „MORGEN- UND
ABENDOPFER“ VON J. H. W. WITSCHEL

TARTU 1936

Autori mälestuseks.

Viimaks jõuab siin avalikkusse noore varasurnud kirjandusteadlase Gustav Saare magistritöö. Et see on ainus suurem teos, mis kadunud jündis trüki jaoks valmida enne lõplikku allajäämist hävitavale haigusele, tohiks olla omal kohal siia lisada ka lühike ülevaade tema ruttukatkend eluloost. Tarvitame selleks peamiselt G. Saare enda poolt E. Ü. S. „Veljesto“ liikmete elulugude raamatule antud vestetoonilist visandit a-st 1923.

„Mina, Jakopi ja Elisabeti poeg Gustav Saar olen sündinud Põltsamaa kihelkonnas, Lustivere valla Pudivere küla Saare talu tagakambris 13. juulil 1901, nagu kõneldakse. — — — Olin lapsena terviselt nõrk, nii et paljud ei uskunud mu ellujäämist. Mu mälestuskangas algab 1905. a. punaste päevadega, mis oma suursugususest olid nagu suur algtäht halli igapäevasuse reas. — — Paremini kui isa ja emaga sobisin poisiga, kes üheksa aastat ühtejärke meil teenis, ehk küll säältkki piitsaga tihti tutvustati.

Nii möödusid päevad kümnenda eluaastani, millega algas koolipõlv. Varem kodus selgeks õppinud Kampmanni lugemiku esimese osa, ei olnud mul esimesel talvel pääle rehkenduse palju midagi juure omandada.

Pääle vallakooli olin kolm aastat Põltsamaa kihelkonnakoolis. Siin elati kooli juures kindla valvuse all, kus valitses teatud määral vene vaim. saavutades haripunkti just tol ajal. Sest tõukeks oli kohalik Александровское Карельское Выше-Начальное Училище, millel polnud midagi ühist endise Aleksandri-kooliga, pääle nime ja viimaselt päritud varanduse.

Siit algab mu elu teadlikum järk, siia kuulub mu esimene „ärkamisaeg“. Tutvunesin peagu kõigi „Noor-Eesti“ ja „Siuru“ romantiliste teostega. — — Kihelkonnakoolis tegin ka esimesi katseid värssi alal.

Vahepeal asusid vanemad rentnikuna kodu lähedale Kaavere mõisa Arusaare. Külast metsanurka. See oli suur karjamõisa taoline koht, laialiste heina- ja karjamaadega. — —

Lõpetanud kihelkonnakooli, olin paar talve eelmainitud kõrgemas algkoolis ja selle evakueerimisel astusin Põltsamaale asutatud reaalgümnaasiumi. Siin andusin suurema hoolega lugemisele ja õpingule, lõpetades kahel korral kaks klassi ühe talvega.

Vaheldumisi tundsin huvi loodusteaduse, ajaloo ja kirjanduse vastu, kuni viimaseil gümnaasiumi aastail päris esimese koha kirjandus, mille tundmises olin teatud määral „autoriteet“ õpetaja ning kaasõpilaste silmis.

1919. a. suvel teenisin Viljandi Õpilaste Pataljonis. Olukorra väljakannatamatus ja vaimusööv ühetaolisus muutsid selle aja kõige mustemaks leheküljeks mu elus; seda täiendasid veel kodused muudatused ja isa surm.

Gümnaasiumi viimases klassis olin õpilaste kunstiharrastajate ühingu „Ilmarise“ ajakirja toimetaja. Õpetajaist on jätnud mulle kõige sümpaatsema mulje ning vaimustand mind kirjanduse nautimisele — kuuekümnepäevase-aastane hääsüdameline vene kindral N. Okulj-Kasarin!

Keskooli gümnaasialharu 1922. a. kevadel lõpetajal oli tee enam-vähem kindel — ülikooli filosoofiateaduskond. Kuigi keelte vastu ma ei ole kunagi huvi tundnud. — —“

Juba selle oma curriculum vitae motoks tahaks 21-aastane G. Saar panna Keats'i fraasi: „Here is one whose name is written in the water.“ Ometi oli ta üks neist, kelle nimi pikema eluea puhul kindlasti poleks jäänd ainult vette kirjutatuks. Tema tagasihoidliku, esmalt ehk isegi talupoisilikult kohmakana paistva välisilme ja heasüdamelise loomuse taga peitus ometi küllalt innukas ja idealistlik vaim, enne kõike otse liigutav armastus kirjanduse vastu. Juba varakult peale ülikooli astumist on ta tihedas kontaktis tolaeagse kirjandushuvilise Tartu noorusega, juba varsti ilmub temaltki „Uudismaa“ 1924. a. kirjandusnumbris unistuslik novellit „Luhas“. Peahuviiks osutub siiski kirjanduslooline süvenemine, peaoõppeaineiks inglise filoloogia, eesti ning üldine kirjandus, kunstiajalugu. Jätkub aega ka organisatsiooniliseks tegevuseks E. Ü. S. „Veljesto“ ja Akadeemilise Kirjandusühingu juhatuses (1926), Üliõpilaskonna Edustuses (1924), „Üliõpilastele“ toimetuses sekretärina (1924) jm.

Avaldatud väiksemaid uurimusi on mainitavad: Ülevaade Põltsamaa lossi kunstiesemest (Odamees 1924); põhjalik analüüs „Kuningas Lear'i“ eestindusest (Looming 1927); samuti tihe „Kunstipärasest tõlkest“ (ibid. 1927). Doktoriväitekirjagi aine oli juba valitud: eesti draama areng. Ja ühe semestri (1928. a. sügisel) sai Saar ära olla ka õpetaja: Tapa ühisgümnaasiumis.

Kuid nähtavasti juba pärilikult nõrk terveis ei pea vastu sellele intensiivsele vaimupõlemisele. Juba 1925 rinda saadud tuberkuloosi rünnakud muutuvad järk-järgult ägedamaks, ei aita enam ka hilinenud sanatooriumiravi Selis. 5. VI. 1930 vaikib jäädavalt see meie noore kirjandusteaduse üks lootus.

Lühike nekroloog Saarele ilmus „Üliõpilastele“ nr. 10, 1930. Organisatsioonikaaslaste asetatud mälestustahvel märgib ta hauda Põltsamaa surnuaial.

Olgu kirjanduslooliste huviosaliste hulgas püsivamaks mälestusmärgiks kadunute ka käesolev väikese silumistega avaldatud akadeemiline küpsustöö! Selle aine on ju küll võrdlemisi vähekuulus, selle metoodiline käsitus aga tagab talle ometi küllalt tähelepaneva koha meie kirjanduslooliste üksikuuri-
muste väikesearvulises peres.

A. Annist.

Valgustusajastu Lääne-Euroopas.

Olevik võrsub minevikust, kuid ta on ühtlasi paik, kus kohtuvad minevik, olevik ja tulevik. Me näeme asju või sündmusi tavaliselt läbi tänapäeva vaateklaasi — elustades ja üle kandes neid minevikust. Selle kaudu saab meile selgeks ajajärgu erinev ilme. „Kõik on moonduv ja kõik lähleb mööda“ — paljukorratud, mitmevarjundiline mõttekaja seekordselt Kreutzwaldi teisenduses („Rahunurme lilled“ II, lk. 5). Ainult üldinimlik jääb puutumata aegade voolust. Luuletaja trotsi ja armastuse väljendised kostavad läbi sadade põlvede niisama võimsalt ja värskest kui ta sünnipäevil — nad on südamehäälid.

On käesolevaski töös püüd leida kõne all oleva aja ja inimeste alateadvuslikke, kuid olemuslikke suhteid ja ühendeid. Algaksime seepärast ajajärgu üldkarakteristikaga, milles nagu uvertüüris peegelduksid ta päämotiivid.

Bergson'i ajaloolise arengu filosoofia seisukohalt on ratsionalistlik mõttesuund iidne. Ta on inimesloomu algomadusi, mis nõuab rahuldust, nii tundeile kui mõistusele. Sõnaseletuslikult tähendab see ürgsemalt religiooni toetamist mõistusele, tendentsi usutõdesid mõistusega harmoniseerida. Hiljemini tehtud laiendus usaldab mõistusele elukäsitluse ja maailmavaate kujundluse kui ka sotsiaalsete suhete korraldamise ning arendamise. Kord on see mõttesuund olnud tugevam, kord nõrgem. Piirdudes ainult Euroopa mõttemaailmaga näeme mõistuse austust väga kontrastselt kreeka sofistikas. Oma õitsengu pälvib aga ratsionalism 18. sajandi vägevas vaimses protsessis, mida tunneme tavaliselt valgustusajastu all. Valgustusajastu — see on suuresti *raison'*ile põhjenev individuaalne ja subjektiivne elukäsitlusaeg. Vaimuelu arengus osutab see otsemat võrsumisjoont renessansist — olles selle liikumise areng ja laiendus. Nii on renessansiajal neid mõtteid viljelnud Itaalia rahutu ja tormitsev filosoof Giordano Bruno ja Madalmaadel Erasmus, kellede mõttesuunad juurduvad humanistlikust vabamõtlemi-

sest (vt. W. Dilthey — „Weltanschauung und Analyse des Menschen seit Renaissance und Reformation“: Gesammelte Schriften II, 1914, lk. 74 jj.).

Prantslasele omase nobedusega arendab neid mõtteid René Descartes (1596—1650), kellele midagi pole kindlat pääle kahtluse. Ta mõistuskultus ja epikuurlik elufilosoofia, iroonilise *esprit gaulois* prisma lõhestatud, kutsusid esile materialismi ja uskumatuse. Descartes'i „Traité des Passions“ on ratsionalismi ülemlaul. Tõelise moodsa ratsionalismi teaduslik põhjendaja on John Locke. Kui Descartes'i ratsionalism on empiiriline, on inglise ratsionalismifilosoofia, Bacon'i ja Locke'i mõjustatud, puhtamalt sensualistlik. Praktiline huvi käib ingllastel ikka teoreetilise eel. Taip loomuliku, lihtsa ja ligidase vastu — see karakteriseerib inglise valgustusajastut. Neid huvitavad enam igapäevased elunähtused kui sügavaletungiv teoreetiline spekulatsioon. Enam kui Locke ise, on mõjustand mandri, eriti Saksamaa ratsionalistlikku mõtlemist ta õpilased ja kaaslased — deistid Shaftesbury, Toland, Collins ja Tindal.

Descartes'i harituna ja Locke'i ning Newton'i seemendatuna võrsus valgustusajastu filosoofia Prantsusmaal kõige ägedaloomulisemaks omal alal. Selle liikumise suurmees on Voltaire oma deistliku *religion naturelle*'iga. Ta on palju kaasa aidand kartesiaanliku empiirilise õpetuse langusele ja Newton'i sensualistliku ratsionalismi esildumisele Prantsusmaal, kus seda äega üldiselt nimetatakse *siècle anglais*. V. Klemperer püüab siiski näidata, et inglise mõju prantsuse klassikalisse kirjandusse on jäänd väga pinnaliseks ja et selle aja kirjandus on eminentelt prantsuspärane (vt. „Zur französischen Klassik“, koguteoses „Vom Geiste neuer Literaturforschung“, von J. Wable und V. Klemperer, 1924).

Nagu prantsuse valgustusajastu hilisem mõttesuund on sündind prantsus- ja inglispäraste ideede paaritelust, nii on Saksa valgustusajastu filosoofia arenend nende kahe maa üksikute ratsionalistlikkude voolude otsesel kaasabil. Esimesed ratsionalistlikud voolud tungivad Saksamaale Hollandist ja Prantsusmaalt. Kartesianism leiab pinna Lääne-Saksa ülikoolides — seda edustavate õpetlaste hulgast on tähtsamad Johann Claudberg ja Johann Christoph Sturm. Gottfried Wilhelm Leibniz (1646—1716) püüab oma monaadiõpetuses esmakordselt siseemiselt lepitada Descartes'i ja Spinoza filosoofiat. Tema õpe-

tas, et inimene ei pea mitte maailmast põgenema, vaid ta täidab Jumala tahet, kui ta sääl oma mõistuse järgi elab. Leibnizi moraalimõiste on eudemonistlik ja kogu ta eluvaade ülevalt optimistlik. Leibnizi ideid laiendas ja süstematiseeris ta õpilane Christian Wolff. Ta uskus, et inimene oma terve mõistusega võib tõe saavutada, sellepärast nimetabki ta oma filosoofiat „utilis et certa — nützlich und gewiß“. Kuigi Wolffi filosoofias (oma õitsengu saavutas see 18. sajandi 20.—40. aastail) on suuresti veel dogmaatiline ratsionalism esikohal, pole ta täiesti puutumatu Locke'i mõjust. Sajandi keskpaigu annab end Locke'i sensualism ja Shaftesbury esteetiline humanism Saksamaal teravalt tunda. Päämiselt neile mõjudele põhjeneb saksa populaarfilosoofia. Kuid üldiselt on need aastad siiski otsingu ning ülemineku-aja tunnustega saksa mõttemaailmas. — Kuuendal ja seitsmendal aastakümnel tõusevad esikohale mehed, kes juhatavad saksa rahvuskultuurile uued teed ja sihid — need on Lessing, Winckelmann, Hamann ja Kant.

Kanti õpetus on kõigi maade filosoofilise rationalismi õis ja ühtlasi selle ületus. Tugevamad vaimud ei leppind religioonis ainuüksi mõistusele apelleerimisega, vaid nõudsid selle kõrval voli ka tunnete. Saksa filosoofias saavutas see uus tunde-pärane idealism Hegel'i, Schelling'i, Humboldt'i, Schleiermacher'i ja teiste abil oma õitsengu (vt. W. Dilthey, Schriften, Bd. IV, lk. 52 jj.).

Valgustusajastut iseloomustab igal maal eri-ilme: Inglismaal on esikohal psühholoogilis-sotsioloogilised, Prantsusmaal loodusteaduslikud ja Saksamaal moralistlik-teoloogilised motiivid. Üldiselt on aga valgustusajastu filosoofia ligidalt seotud selle ajastu kultuurliikumisega. Väga tugev on teaduse populariseerimise tendents. 18. sajandit on ju nimetatudki „moraalsete nädalalehtede, salooni, auhinnatööde ja üldkasulikkude biblioteekide aastasajaks“. Isegi väljendusvorm on kohandund sellele: teaduse levitamiseks on endiste valjult teaduslike asemel tarvitatud kõiki kirjanduslikke vahendeid. Loodusteaduse rahvalikustamisel oli kaugeleulatav mõju. Keemia, füüsika, geoloogia, botaanika, zooloogia ja astronoomia jõudsa levimisega tõugati troonilt geo- ja antropotsentrism. Kogu võitlus kristliku spiritualismiga lõppes sensualismi ja materialismi võiduga.

Kõikjal on jäänd valgustusajastu suurimaks ideaaliks ini-

mene ise — “the proper study of mankind is man” (Pope) on selle suur eesmärk, mis kaasa toob murrangu, mida on peetud vähemalt niisama tähtsaks kui üleminekut keskajast uude aega (vt. Fr. Brüggemann'i artikkel „Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte“ I, 1925). See on loond pinna uueaegse intelligentsi tekkimisele. Loomulikult on aga säärane laialdane kodanikuseisusest hulkade kirjan- dusse tung kaasa toond ka selle esteetilise tasapinna languse. Wilhelm Dilthey'l on õigus öelda, et varasemale ratsionalistliku liikumisele annab erilise tugevuse selle ligidane suhe kõrgema seltskonna elu avaldusvormega (vt. Wilh. Dilthey — „Erlebnis und Dichtung“: Gang der neueren europ. Lit.). Neis ringkonnis valitses vaimu peenenduse, vaimukuse, kõnekuse, intrigeerimise lust ja kalduvus — need kõik aga nõudsid äärmiselt peenendatud intellekti.

Saksa kirjanduses sai valgustusajastu ideede kandjaks religioos-eetiline tüüp, inglise puritaanliku ringkonna mõjustatuna. Huvitav, et need kodanlikud ringkonnad, ise valgustusajastu ideede kaudu iseteadvusele äratatud, sellesse tüübisse tihti ometi vaenlikult on suhtund.

Saksamaal on ilmliku kirjanduse esildumise probleemi arvuliseit püüdnud selgitada Rudolf Jentzsch oma töös „Der deutsch-lateinische Büchermarkt nach den Leipziger Ostermeßkatalogen von 1740, 1770 und 1800 in seiner Gliederung und Wandlung“, Leipzig 1912. Ta näitab, et Saksamaal ilmus raamatuid:

vaimulikke (õpetus-, jutlus- ja palvusraamatuid)	ilukirjanduslikke (neist luuletisi)	
1740. a. 144	41	32
1770. a. 124	188	153
1800. a. 149	548	424

ehk protsentuaalselt:

	1740	1770	1800
vaimulikke	76,60 %	39,75 %	21,28 %
ilmlikke	23,40 %	60,25 %	78,72 %

Ilma kirjandusliku publikuta on säärane tõus võimatu. See publik on vaid valgustusajastu kaudu haridusele jõudnud kodanikuseisus, kes haaras kirjanduse järgi, mis vastas tema vaimule. Loomulikult ei sündind see murrang järsku, vaid üleminek

vaimulikult kirjanduselt ilukirjandusele sündis astmeti: esmalt konfessionaalselt moraalsele õpetuskirjandusele 1740. aastate ümber ja edasi alles moralistliku ilukirjanduse kaudu puht-ilukirjandusele.

Oleme seni vaadelnud valgustusajastut, ta ideid ja nende mõju, peamiselt Saksamaal; puudutame nüüd mõne joonega ka vastavat ilukirjanduse arengut.

Opitz'iga juba näib algavat ratsionalismiprintsiip saksa luules (vt. Fr. Gundolf — „Shakespeare und der deutsche Geist“, lk. 59 jj.); ta sai valitsevaks mitmesuguste varjundite all „Tormi ja tungi“ ajastuni. See algab renessansipoeetika mõjul; hiljemini saab tunduvamaks prantsuse klassitsismi teooria. Luuletada tähendas seesuguse ratsionalismi eeskujusid ja reegleid tunda. Iseseisev mõtlemine ei tunnistan mingisugust luulet elamuste väljendisena, sest et ta elamusi üldse ei tunnustand. Hingeline olemus oli ainult mõtte funktsioon. Ei tohtind olla midagi ootamatut, uut, — selleks olid eeskujud, ei tohtind olla mitte midagi mõõtmatu, — selleks olid reeglid. „Süütuse puudumine hääs mõttes on ratsionalistliku kirjanduse päätunnus. Luuletamine oli kas vaimu õppe- või tantsutund,“ ütleb Gundolf eeltsiteeritud raamatus. Baroki ülipaisutatud paatos ja väljendusvahendid on veel esikohal Christian Weise koolidraamades, Christian Reuter'i satiirilistes naljades ja Johann Christian Günther'i lauludes. Barokkajastu luuletajale ei ole loodus väärtus omaette, vaid tähtis ainult jumalariigi seisukohalt. Nii ilus kui ongi loodus, on ta vaid eelmäng paradiisi suurematele iludele. Hiljemini hakati barokk-väljendisi hülgama. Vormipaisutus oli vaid „Schwulst“. Stiili ideaaliks saab selge ja arukas lihtsus, nagu seda nõudis enne muid Boileau, prantsuse klassika-ajastu kirjanduse seadusteandja, oma töös „Art poétique“ (1674. a.). Boileau on vastuolus renessansi ja baroki kunstinõuetega (marinismi, gongorismi ja Hôtel Rambouillet' stiiliga). Kõige luule mõõduks asetatakse siin „hää maitse“. Ülipaisutatud hilisbarokk annab koha valgustusajastu mõistuspäraselt puhastatud rokokooale. Võrdlusterikkuse asemele tuleb enese läbielatud argipäevatõelisus.

Prantsuse kõrged õukondlikud rokokoo-allüürid muutuvad Saksamaal kitsapiirdeliseks ja madalaks väikekodaniku kultuuriks. Gottsched'i, tolle aja esindusliku kirjandusteoreetiku tõis ei kajastu Boileau'le omane kriitiline ja hiilgav kartesianismi-

vaim, vaid pedantlik-koolmeisterlik Wolff'i skolastika. Gottsched on kirjanduses Wolff'i kooli dogmatismi viimane esindaja.

Wolffi ja Gottschedi dogmaatikat nõrgendavad enne kõike inglise ja prantsuse reaalne kogemusmaailm ja elu. Juba 18. sajandi algul tekib uus, enam psühholoogiale põhjenev esteetika. Ka pietism, mis ilmneb samuti inglaste mõjul paljude kirjanikkude töödes (Geßner, Moser, Zachariae jt.), ja kodanlik kultuur sidusid kirjanduse enam ajavaimuga, religioos-filosoofilise ja isegi poliitilise eluga. Üldiselt oli see vastuolus akadeemilise formalismiga. Esikohale tõusevad poetikas inglased oma psühholoogilise ja esteetilise käsiteluga: Shaftesbury, Addison, hiljemini Hume, Burke jt.; nendega seltsivad prantslased Diderot, Rousseau ja Helvetius. Psühholoogia saab huviesemeks. Empiiriline, sensualistlik ja loodusteaduslik käsitlusviis tungib mitmelt küljelt esile ja nõuab Wolff'i filosoofia ümberkujundamist. Fantaasia- ja kujundlusvõime tõstavad esi kohale Bodmer ja Breitinger. Inglaste mõju kirjanduses osutub suureks. Umbes sajandi keskelt hakkab kirjanduse mõju laienema, püüdes elu ligemalt haarata. Ühe sõnaga: saksa kirjandus püüab kunstlikust virtuooslikkusest välja rahva vaimu-elu väljendusele. Seda uut vaimu kajastab 1759. aastal ilmuma hakkav Lessing'i kriitiline organ „Briefe die neuesten Literatur betreffend“. Kui Klopstock'is on palju nooruslikku, Wieland'is aga vanamehelikku maailmatarkust, siis on Lessing igal sammul täismehelik. „Valgustusajastu on temas saavutand oma sisemise rahu“, väidab Emil Ermatinger („Aufriß der deutschen Literaturgeschichte“ — „Zeitschrift für Deutschkunde“ 1928, Heft 7/8).

Sellelt suurte meeste ja suurte ideede taustalt omandab oma tähtsuse ka üks vähem nimi, kes aitas selle aja vaimu-avarust levitada Eestissegi.

Witschel.

18. sajandi saksa kirjanduslikus elus omasid vaimulikud suure tähtsuse. Sotsiaalselt kui ka maailmavaateliselt on see enam-vähem homogeenne kiht: antiikkirjandusega tuttav haritlaskond keset talupoeglikku maad. See elu oli sootuks erinev aadli- ja kodanikuelust. 18. sajandi kirjanduslikus elus vääramatu tähtsusega looduse-, haura- ja õõluule saab oma alguse pooltalupoeglikust idüllirikkast vaimulikumajast. Kirikumõis

oli ainuke koht, kus kohtusid inimlikkus ja loodusetunne — modernne idüll.

17. sajandi klooruse kirjanduslikud huvid piirdusid peamiselt kirikulauluga. Kuivõrt see suhe valgustusajastul on muutunud, võime järeldada juba tolle aja kirjanduslike tege- laste päritolust: enamik neist on kas vaimulikud või nende pojad (vt. Schöffler — „Protestantismus und Literatur. Neue Wege zur englischen Literatur des 18. Jahrhunderts“, Leipzig 1922). Päämiselt on see nähtus omane protestantlikule Saksa- ja Inglismaale, mitte aga Prantsusmaale. Teoloogid uurisid ilmlikku kirjandust ja deismifilosoofiat ning loobusid selle mõjul tihti vaimulikust seisusest. Väga huvitava näite jutustab üks pastor, valgustusajastu vanema põlve esindajaid, kuidas Lafontaine'i lugemine tal Piibli mitmeks nädalaks kõrvale tõrjund („Dinters Leben“, 1829, lk. 217). 1740. aastaist pääle on Saksa- maal vaimulikkude kirjandusse kaldumine otse massiline.

Üks sääraseid vaimuliku poegi ja ise ka vaimulik on Johann Heinrich Wilhelm Witschel.

Pole mingisuguseid andmeid ta isa Gustav Johann Jakob Witscheli meelsuse ja maailmavaate kohta, kuid vist ei eksi me palju, ristides teda ratsionalistik. Vaevalt võis ta noores arenemiseas (sünd. 1730, surnud 1815), üle elades valgustus- ajastu teravaima ajajärgu, püsida vabana selle mõjust. Ta pojast, omal ajal laialt tuntud rahvakirjanikust, vaikivad ena- mikus ka ta kaas- ja järelaja suuremad kirjanduslood. Näiteks teab K. Goedeke ainult üheksal poolreal loendada ta tööde nimed (K. Goedeke, „Grundriß zur Geschichte der deutschen Dichtung“, II. Bd., Dresden 1862, lk. 1110). Praegune aeg võib ta elulooga tutvuda päämiselt „Allgemeine Deutsche Biographie“ mitte just rohkete andmete kaudu, kuna ta loomingut on püüdnud päälis- kaudselt hinnata professor O. Wetzstein oma vähelevind spe- tsiaaluurimuses „Die religiöse Lyrik der Deutschen im 19. Jahr- hundert“ (Neustrelitz 1891, lk. 145, 155 j.).

Siit näeme, et Johann Heinrich Wilhelm Witschel on sün- dind endise Nürnbergi maakonna Hersbruck'i ligidas Heufen- feld'i kirikumõisas 9. mail 1769. Heufenfeldis on möödund poisi esimesed viis eluaastat. Isa asus siit 1774. a. Gräfenbergi (Forchheimi lähedusse), kuhu jäigi oma elu lõpuni.

1783. aastal, pääle kodust ettevalmistust, pandi poeg Nürnbergi Lorenzi-kooli. Nürnbergis õiendas Witschel ka oma

abituuriumi. Õpinguil mõjund tasse elavalt Ossiani laulud. 1788.—93. aastani oli Johann Heinrich Wilhelm Altdorfis teoloogia üliõpilane ning pääle ülikooli lõpetamist ametis Nürnbergi toomkirikus vaestele jutlustaja abiõpetajana. Kaheksa aastat hiljemini (1801) abiellus Witschel ja valiti isa lähedusse Igensdorfi õpetajaks. Pääle isa surma (1815. a.) sai ta selle asemele Gräfenbergi linnakese õpetajaks ja ümbruskonna praostiks ja 1818 Weißenbergi (Sandi ääres) õpetajaks ning Kattenhochstatt'i praostiks. Siin ta surigi 24. aprillil 1847. Oma ametis olnud Witschel lugupeetud pastor, kolleegide poolt valitud usaldusameteisse ja kaasa töötand mitmesugustel usulistel nõupidamistel. Kui oma aja inimene olnud ta äge konfessionalismivastane.

Kui ratsionalisti karakteriseerib teda juba hiline kirjanduspöllule pöördumine: täies meheas, mil noorusekired kustuma löövad, sellevastu mõistus arengu tipule jõuab. Nii on ilmud 1796. a. ta esimesed moraliseeriva sisuga luuletised — luuletajainstinkti ning inspiratsioonita loodud vaimusünnitised, mis ei kõida suuremat tähelepanu. Asjata võitleb ta pikas, Karl Suurele pühendatud luuletises „Die Wacht am Rhein“ (1797) värsijalgade ja riimidega: ta ei jõua ületada neid ega suuda tõusta üle keskpärasuse. Vähemalt elavama vastuvõtte on leidnud ta „Pantheon für Damen“ ja „Balsora, ein morgenländisches Schauspiel“ (mõlemad ilmusid 1799. a. Nürnbergis). Esimene neist kujutab dialooge mütolooigiast husarivormis õpetlase Narcisuse ja preili Amalie vahel. Kaasaeglased kiitnud selle töö joviaalsust ja vaimukust.

Sajandi vahetusel pöördus Witschel moraali-pedagoogilisele alale. Sellesisulise tulemusena võime märkida teose: „Moralische Blätter, Ein Andachtsbuch für Gebildete“ (1801. a.), mis erinevate päälkirjadega ilmus mitmes trükis. Raamatu saatesõnas tähendab autor, et siin võib haritlasile tõde usu üle otsekoheselt, ilma kartuseta avaldada. Ta väljub usu ja looduse ligindamise püüst, nagu seda viljelesid ta eelkäijadki kirjanikud. Witscheli loosung on: loodus on Jumala tempel, ehk värsivormiliselt väljendatult:

„Meine Wünsche sind bescheiden,
Ruhe, Liebe und Natur,
Und ein Hingang ohne Leiden
Auf der Hoffnung Rosenspur“.

(Luuletisest „Mein Jahrhundert“, 1798.)

Viimaseid ridu võiks õigusega asetada hilisema töö „Morgen- und Abendopfer in Gesängen“ motoks, sest et ta selle teise trüki eessõnas kordab sama mõtet: „Kogu meie usukultus peaks enam loodusele lähendatama, sest loodus ja religioon on kaks raamatut, milledest ikka teine teist seletab.“ Sellisena on see puhtaimalt kristlik-valgustusaegne usutunnistus, mis lausub: tee õnnele on iga inimese südames, igaüks võib seda suurest looduseraamatust lugeda, tarvis ainult mõistus ja silm sellele juhtida. Palvus- ehk religioosete laulude kogud: „Morgen- und Abendopfer in Gesängen“ ilmusid esimene osa 1803. a. ja teine 1807. a. Pole vahest huvituset ja tähtsuset Witscheli enda kohta iseseisva päätükina raamatu ette asetatud väljavõtted oma aja liikuva ning vabameelse luuletaja Jacob Mnioch'i tööst „Ideen über Gebetsformeln“ (1794. a.), kus Rousseau ja Kanti mõtteosalisena püütakse lahendada mõistus-religiooni ja välise jumalateenistuse suhet. Ka Witschel ise on seda küsimust samuti püüdnud lahendada. „Homniku- ja õhtuohvrites“ avalduvale teoloogilisele ratsionalismile on mõningad panteismilõimed sekka kootud.

Witscheli religioossed laulud, nagu tänapäeva usulise luule enamik, on mõistuse ja tahte vili. Nad ei ole sündind religioosest elamusest, ekstaasist, müstilisest joobumusest, vaid ainult institutsionaalsest ja kanoniseeritud usust, jäädes seega ka luuleliselt pinnalisteks. Witschel on näindki oma ülesande ja eesmärgi hoopis teisel, nimelt peamiselt eetiliste usutõdede kuulutuses, mille kaudu ta püüdis lugejaid eetilis-moraalselt mõjustada; siin ühtivadki ta vaated Kanti omadega. Witscheli õpetliku laulu tagapõhja kujundavad ideed transtsendentaalsest paremast maailmast, teleoloogilisest maailmakorrast, seda väljendavast looduse ilust, inimese moraalsest teest oma lihtsale õnnele lihtsas elus. Värsikunstiliselt jagavad Witscheli „Homniku- ja õhtuohvrid“ Gottschedi pärandit: silpelugevat, riimuvat värsiehitust ühetoonilise jambide ja trohheuste tiktak'iga. Uusi ideid näikse olevat palju kergem omandada kui uut vormi: sisu mõttes on Witschel rohkem oma-aegne, kuna vorm on tal veel täiesti vana. Uus vool algab aga ka uue vormi ja mitte ainult uue sisu valdamisega. Stilistiliselt on neis tuntav Rousseau ja Pope'i pompoosete usuliste hümnide eeskuju, täis ülepingutatud paatost ja retoorikat. Ja sellele vastab ka ta laulumotiivide ahtrus ning ühetaolisus.

Kuid ehkki ta laulud käivad lausikmaa teed, ilma mägede ja orgude ohtude ning veetlusteta, on nad lihtrahva keskel siiski leidnud hääd vastuvõttu, nähtavasti nende vagadusele manitseva vaimu, enne kõike aga eluraskustes selge ning rõõmsa ellusuhtumise tõttu. Nii on „Morgen- und Abendopfer“ Zschokke „Stunden der Andacht'i“ kõrval Saksamaal laialdaselt tuntud rahvaraamat. 1848. aastani elasid „Homniku- ja õhtuohvrid“ üle üksteistkümmend trükki! Kaks laulu sest kogust: „Du bist mein Gott, Herr, wenn ich dich nur habe“ ja ülestõusmispüha-laul „Wir glauben an den heiligen Geist“ on võetud isegi Gotha lauluraamatusse (1827. a.). Alles Heinrich Puchta'l (1808—58) on õnnestunud oma „Morgen- und Abendandachten“ (1842. a.) kaudu välja tõrjuda Witscheli ratsionalistliku käsitöö. Praegu esineb „Morgen- und Abendopfer“ siiski veel Reclam'i universaalbiblioteegi seerias.

Suilam on Witschel oma pääliskaudse elukäsitusega lihtsas, ava- ja rõõmsameelses vähenõudlikkuse ülistuses, nagu see ilmneb näit. viiesalmilises laulus:

„Freund, ich bin zufrieden, geh es wie es will!
 Unter meinem Dache leb' ich froh und still.
 Mancher Mensch hat Alles, was sein Herz begehrt.
 Doch ich kann entbehren, das ist Goldes werth.“

Seda laulu on lauldud Reinimail veel 1880.—90. aastateni (vt. Fr. Magnus Böhme — „Volkstümliche Lieder der Deutschen im 18. und 19. Jh.“, Lpz. 1895). Sellisena seab ta end vastandiks Schilleri resignatsiooniluulele, millisest tagamõttest aetuna ongi mõistetav ta viimane luuletistekogu: „Etwas zur Aufheiterung in Versen“ (1809. a.).

Teeme kokkuvõtteid: Witschel on valgustusajastu kaas- ja järelkäijana ratsionalismi ning romantilise idealismi vahelise aja, seega päämiselt Kanti ideede levitaja tüüp. Ta pole suutnud küll peagu millegagi täiendada oma aja kirjanduse ja vaimu-elu tundetooni. Luules jäädava väärtuse loomiseks on pundund tal mõistuse kõrval hingehaarav sügavus ja laius. Oma pinna- lisuses ja ahtuses on ta kantud vähem sisemisest vastutus- tundest kui välisest tarviduse- ja moraalnõudest, neist väike- kodanlikest ja merkantilistist juhtmõttest. Kuid oma rõõmsa, elujaatava maailmavaatega aitas ta suuril heitluse aastaküm- neil vabaduse ning uute ideede pettekujude tulvas laias hul-

gas kõrgel hoida enesetunnet ja tuleviku-usku, ja — sellisena on tal teatav ajalooline tähtsus ka Saksas.

Peale selle aga on ta olnud tähtsaim valgustusvaimulise usundireformi luulevahendaja ka Eestis.

Valgustusajastu Läänemeremail.

Umbes 18. sajandi keskelt võime leida esimesi valgustusajastu ideede edustajaid ka Baltikumis. Enamikus on nende kandjad Saksamaalt või sääl hariduse omandand. Aga üksikud aadlimehed on oma valgustusajastu ideed pärand ka Vene hooviringkondadest, kus esikohal olid prantsuse ratsionalistid. Eriti tähelepandavat laiust ja sügavust omasid valgustusajastu ideed Riias — igatahes enam kui Tartus ja Tallinnas. Riias oli laialt tuntud eriti Berens'ite ring, kuhu kuulusid pääle Johann Christoph Berens'i, kes oli ülikoolihariduse saand Saksamaal ja pääle selle pikemat aega Pariisis veetnud, Montesquieu'ga isiklikult tuttav olles, ja keda on nimetatud „Wecker aller Talente in Ostpreußen“, tähtsamatena rektor Lindner, mõni aeg ka Herder, Hamann ja raamatukaupmees Hartknoch. Riia on jäändki valgustusajastu keskkohaks ning juhiks Baltikumis.

Maavaimulikkude hulgas esimeseks valgustusajastu tegelaseks on kahtlematult voltäärlane Daniel Merkel, kes 1741. aastal sai Lehdurgas'e (Loddiger'i) õpetajaks Liivimaal. Ta oli vähemalt teoorias ratsionalist, kuigi tegelikus elus ta vist ei eraldund paljut kaaslasist: talupojad põgenevad ta juurest. See joon on omane veel teistelegi valgustusajastu vaimulikkudele, näiteks Jannau'le Laiusel, kes on pääle valgustusvaimulise tegevuse tuttav ka orjade-müüjana.

Valgustusliikumine arenes aadlikkude ja vaimulikkude ringes laiemalt 70. aastaist pääle, kuid alles pääle üheksakümnendaid aastaid saab ta suurema hoo. Julius Eckardt väidab „Livland im achtzehnten Jahrhundert“, et juba 18. sajandi keskel olid paljud aadlikud teadlikud talupoegade viletsusest. Suurem osa pole siiski suutnud oma kodust, perekonnast ja lähemaist sugulasist väljapoole midagi näha. Kuigi valgustusajastu liikumine jätab peagu täiesti puutumata talupojaseisuse, on ta siiski selle majandusliku olukorra paranduse suhtes paljugi saavutand. Üldiselt oli talupoegade olukord Vene valit-

suse all mitmeti halvenend — isegi veel valgustusajastu ideedest kantud Katariina II ajal. Mõned Saksamaalt tulnud ja paremate oludega tuttavad pastorid leidsid siia asudes siinsed olud olevat võimatud. Kuigi need üksikud pole suutnud saavutada midagi suuremat, on nad siiski kriitiliselt suhtunud ümbrusse. Jõuti otsusele, et enne kõike tuleb talupoegadele abiks astuda just materiaalsest küljest. Toonitati, et antud tingimusil ja olukorris on kombeline ja intellektuaalne edu võimatu ilma majanduslikuta. Nii pöördusid need vaimulikud enne aadli poole ja kui see palju tagajärgi ei andnud, siis avalikkusele. Nende tegelaste hulgas puuduvad küll väljapaistvad individid, kuid nad töötavad siiski suure energiaga.

Torma-Lohusuu pastor Georg Eisen v. Schwarzenberg on esimesi, kes valgustusajastu ideede seisukohalt nõuab avalikult pärisorjuse kaotamist (a. 1764 Mülleri „Sammlung Russischer Geschichte“ IX andes, p. 481—527). Eisen näitab, et just majanduslikult on pärisorjus sel kujul, nagu ta esineb Liivimaal, kahjulik nii aadlile kui riigile. Ka oma teoloogilisis töis („Das Christenthum nach der gesunden Vernunft und der Bibel“, Riga 1777, ja „Das thätige Christenthum in Betrachtungen für Jedermann“, Mitau 1777) on Eisen täieline valgustusajastulane.

Järgmisteks valgustusajastu ideede kirjanduslikeks arendajaiks on Liivimaal Aug. Wilh. Hupel (1737—1819), väga mitmekülgse tegevusega, ja H. Joh. v. Jannau (1753—1821), kelle töödest on tuttavam talupoegade iseloomu kirjeldus ja pärisorjuse ajalugu („Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland“ — 1786). Kuigi ta sihib talupoegade olukordade parandamise poole, õigustab ta pärisorjust ja kasustab ise pärisorjade ostmist.

Kõigist eelmistest mõjukamalt on talurahva õiguste kaitsjana esinend teatavasti Rousseau ja Voltaire'i õpilane Garlieb Merkel („Die Letten“, 1796). Kuigi taga kiusatud, on tema mõju Liivimaal olnud suur, eriti noorsoos on ta teoseid hoolega loetud.

Haridus- ja kultuuritöös on valgustusajastu Läänemere mail mõndagi suutnud saavutada. Nende ideede mõjul on üksikud vaimulikud, nagu praost J. P. von Roth Kanepis, asutanud rahvale koole, on muretsend kirjandust jne. Vähemalt seaduse järgi pandi sel ajal rahvakoolile alus. Teine küsimus on nende elluviimine, mis on mitmel pool ägedat vastuseismist leidnud. Kui vaimulikkude õhutamajad ning juhatajad talupoegade vabas-

tamises ja hariduse nõudmises tuleb nimetada Liivimaa kindral-
superintendenti, ratsionalistlikku dr. Karl Gottlob Sonntag'i
(1765—1827). Oma kaugeleulatuvate püüete, väsimatu ja hoolsa
kirikliku korraldustöö ja inimesarmastusliku mõtteviisi poolest
on ta silmapaistev. Oma maapäeva-jutluses ja kirjutuses virgu-
tab ta tukkujaid ja jagab erksamatele vaimustatud kiitust („Die
Kannapähischen Schulen“ — Albanus, „Livl. Schulblätter“, 1813).

Ei tarvitse muidugi kõnelda teistest valgustusajastulastest
Eestis, nagu J. H. Rosenplänter'ist ning ta „Beiträge“ ringist.
Viimases on Frey ja Masing kuulsa saksa ratsionalisti Salomon
Semler'i õpilased, kuna Rosenplänter ja K. J. Peterson on oma
hariduse ammutand veel ratsionalistlikust Tartu ülikoolist. On
üldtuntud nende ja teiste valgustusajastulaste (nagu Luce, Winck-
ler'i ja Holtz'i) osa eesti ilmliku kirjanduse ja ajakirjanduse
rajamisel.

Ainult ratsionalistlikule vaimule võlgneb tänu ka 1802. a.
uuesti avatud Tartu ülikooli esialgne vabameelsus. Vähemalt
selle esimeses rektoris Georg Friedrich Parrot'is, kes Aleksan-
der I hää sõber ja ergutaja, leiame ka agara haridus- ja sotsiaal-
olude korraldaja ning edendaja. Tema teene on, et ülikool jäi
vabaks aadliseisuse keskel valitsevast tagurlusest ning reakt-
sioonist ja et aadlikud ülikooli valitsusest eemale suruti. Tema
kõrval töötasid Tartu ülikoolis mitmed silmapaistvad ratsiona-
listlikud õpetajad, nagu filosoofia professor G. B. Jäsche, kes
oli jagusasti kantiaanlane, jt. Isegi teoloogiafakulteedis valitses
ratsionalistlik vaim kuni Lieven-Ewers'ini (19. sajandi kahe-
kümnnendate aastateni).

Kuigi valgustusajastu karakter siin on üldiselt teiseloo-
muline kui Lääne-Euroopas, kus ta kandjaks oli päämiselt
kodanikuseisus, ja ta haripunkt siin palju hiljemalt esildub, on
ta siis meilegi kultuurilooliselt võrratu tähtsusega. Kui hili-
semal ajal pastoreid ja aadlikke ei olnud enam virgutamas
valgustusajastuline inimesearmastus ja nad avalikust kultuur-
tööst tagasi tõmbusid, siis astusid meie kultuuri- ja kirjandus-
loos esikohale nende ratsionalistide õpetatud arstid, kõstrid ja
koolmeistrid ja nii on need pastoriteimporditud õpetused ometi
tasapisi levind ka rahva laiaadesse hulkadesse.

Sellel pastorlik-valgustuslikul taustal tuleb vaadelda ja —
hinnata ka Witscheli eestindisi.

„Homniku- ja õhtuohvrite“ varasemad eestindised.

Õpetlik-moralistlikkude raamatute hulgas on Witscheli „Morgen- und Abendopfer in Gesängen“ meie valgustusaegsele pastorkonnale kaunis laialdaselt tuttav. Kahekümnendail aastail on seda tervelt neli korda tõlgitud. P. v. Frey on 1816. a. eestindand „Neäri Pühha hommikul ja õhtul, Jesuse palve, Pühhapäva hommikul ja õhtul“ Rosenplänter'i „Beiträge'des“ pealkirja all „Übersetzungen aus Witschel's Morgen- und Abendopfern in Gesängen“ (Beiträge V, lk. 144—152). Samal aastal on kellegi poolt anonüümselt tõlgitud „Ue aasta essimenne hommiko“ ja „Vanna aasta viimne Öhto“; 1819. aastal samuti anonüümselt „Lihhavette hommikul“ ja 1820. a. „Lihhavette Öhtul“ — kõik Minuth'i „Eesti-Ma-Rahva Kalendris ehk Täht-Ramatus“.

Kui eelmistele lisaks arvata Kreutzwaldi mitmekordsed ja mitmeaegsed „Homniku- ja õhtuohvrite“ tõlked, siis leidub siin hää juhus luulekeele arengu jälgimiseks selle algusaegadel: peagu ühed ja samad tööd nii mitu korda erinevail ajal ja mitmeilt autoreilt. Nende kaudu oleks meil võimalik, kuigi piiratud alal, jälgida, missugusel määral on toleaeagne eesti keel suutnud võimaldada mõistuspäraseid, ratsionalistlikke väljendisi. Küll ei saa me neis tõlkeis päämiselt vaadelda keelt kui loova isiku omapära või ajavaimu väljendit, vaid peame enamikus leppima praktiliste järjestuste ja konkreetse sõna uurin-guga, et siis ainult üksikjuhtudel vihjata keelele kui isiklikule loomingle.

Missugused olid alused, milledele tuginesid vanemad „Homniku- ja õhtuohvrite“ tõlked? Meie kirjanduslikud eeskujud ja traditsioonid olid õige kehvad. Suurimad saavutised olid vaid piiblitõlked — kohmaka, kareda, kuid rahvalikult otsekohese sõnastusega; ja neile vastavad olid ka laulu- ja mõnede õpetlikkude raamatute väljendusvahendid. Puudusid igasugused võimalused anda kuju vähegi abstraktsemale mõttekangale. Nii ongi Witscheli „Homniku- ja õhtuohvrite“ tõlkeis näiteks riim ja meetrum enam-vähem ühevõrdselt originaali jälgivad, kuid sõnade vastavuses esineb palju konarusi. Loomulikult ei saa siin kõnelda eelmiste kõlarikkusest, ainega ühtekasvusest — seda pole originaalilgi —, vaid see on pigemini sisu päälisnähtus. Vorm ja sisu on neile kaks vastamisi seisvat eri

Deine Sonne meine Nacht zer- Et mo ö so päevast selgeks
streut. läab.
(Morgen- u. Abendopfer, lk. 169.) (Beiträge V, lk. 144.)

Ehk siis umbes samalaadne väga vabalt tõlgitud koht pühapäeva-õhtu palvusest:

Ach! das Leben eilt so schnell Oh kui nobbest lennabello ärra,
von hinnen,
Schnell und täuschend, wie ein Vägga nobbest! ni kui lin-
Mondenblick, noke!
Und die Jahre, die entschlaf- Aastad, terved ärrakaddund
nen Jahre, aastad
Bringt kein Wunsch aus ihrer Ei need ennam põra meitele.
Gruft zurück.
(Morgen- u. Abendopfer, lk. 7.) (Beiträge V, lk. 152.)

Kõikjal pole suutnud Frey säärasesest piibelliku sõnastusviisiga läbiimbund stiilist kinni hoida ning selle tõttu läheb värss astmekaupa edasi: puudub ühtlaselt kandev vool, ja nii võib niisama hästi päri kui vastu vett liikuda. Witscheliil on ses suhtes ühtlasemalt arendatud pompoosne ning paatoslik mõttekangas.

Ehkki Frey on tuntud luulereeglite asetaja, ei pea ta ise küllaldase täpsusega neist kinni, vaid riimib „ussoga“ ja „labuta“ (Jesuse palve) või lubab mõttesegasusi ja viljeleb liigselt partikleid ning interpunktsiooni.

Samal aastal (1816) ilmusid tundmatult tõlkijalt „Homniku- ja õhtuohvritest“ Minuth'i „Eesti-Ma-Rahva Kalendris“, „Ue aasta esimenne Hommiko“ ja „Vana aasta viimne Öhto“, mis on tehtud Witscheli „Morgen- und Abendopfer'i“ 1809. aasta väljaande järgi. Arvestades nende sõnastuse ja stiili ladusust, mis eelistavad hääd kirjanduslikku maitset, võib neid omistada kas Tallinna toomkooli ülemõpetaja R. Joh. Winckler'ile või Keila õp. O. R. v. Holtz'ile. Anonüümne tõlkija tarvitab Frey'ga ühistel põhjustel konkreetset väljendist, kuigi ta sõnavara on mõneski asjas avaram. Nii tunneb ta sõnu, milliseid Frey tõlkes ei esine, nagu: ollemine (Wesen); kadduvus (Vergänglichkeit); valvatab (schützt); ärrakummisend (ausgetönt), samuti mõningaid õnnestund sõnaühendeid: „Vode-täie aja jooksus“ (In dem fluthenvollen Strom der Zeit); unter Freudenthränen —

Või:

Wie einst Moses von dem To-	Mosest pandi omma surno mä
desberge	peält
In das Land der goldnen Frey-	Iisraeli raiad näggema (5. Mos.
heit sah,	14, 1—4)
So ersteigt der Mensch den	Nenda vaggad igga haua kün-
Grabeshügel,	kast
Und die Zukunft liegt ihm	Rahho sisse voivad vadata
freundlich nah.	(1. Kor. 15, 42—44).

Tõlkija on oma pastorlikus vagaduses täiendand tõlget märkustega vastava mõtte esinemisest Piiblis. Säärase kirikliku sõnastise, segava koormatise kõrvaleheite ja võrdlemisi korraliku keeletunde kaudu on saavutatud teatud mõtteselgus. Luuleväärtuselt on need tõlked aga alamad Frey omadest.

Üldiselt võime jälgida kõigi nende kolme autori poolt esitatud tõlkeis mõningaid ühiseid jooni. Kõigil on ühesugune kalduvus konkreetsemale sõnastusele, abstraktsemate väljendite puudusel, kuigi, paelutud sõnalisest kitsikusest, üks suuremal, teine vähemal määral on läbi viinud grammatilise järjekindluse; samuti on järjekindlalt jälgitud originaali värsimõõtu ja enamasti ka riimi. Enam-vähem üldine on kirikliku mõtte ja sõnastuse harrastus; kõige vabam sellest on 1816. aasta tõlke anonüümus, kelle keel on ladus, selge ja sõnarikas, — tarvitab sõnu isegi arstiteaduslikust leksikonist: „sinno aastad üllesleikamatta“ (Uue aasta hommikul); ühetasase sõnade vooluga omab ta lause kindla meheliku karakteri, kuna Frey partiklite rohke lause annab vedela, painduva mulje. Sõna häälikukõlade isikupärasuse areng on kõigil algastmel.

Oma loomult on tõlge praktilise väärtusega, väljub majanduslikust jõu kokkuhoiu motiivist ning ta põhjuseks asetab Karl Vossler keele-ühiskonna enesehoiu tunde (vt. K. Vossler, „Geist und Kultur in der Sprache“, München 1925. Sprachgemeinschaft als Gesinnungsgemeinschaft). Häa kirjanduslik tõlge pole mitte absoluutne mõiste. Igal ajajärgul on tal oma ideaal, milles kajastub ta esteetika ja maailmavaade. Asja suure kaares jälgides võime igal pool eristada kahesugust tõlget. Kui jälgitakse tõlkes esijooned originaali ilma igasuguse kavatseta enese loovat vaimu lisada, siis on täiesti ükskõik, mida tõlkida. Alles siis, kui tõlkijas ärkab kaastöö-tahe ning jõu-

takse tundmisele, et muutmata pole üldse võimalik edasi anda originaali kõiki väärtusi, vaid tuntakse, et iga kunstipärane väljendis on muljete esteetiline süntees ja nagu intuitsioongi puhtamalt isikupärane ning kordumatu. Alles siis, kui tõlkija, veendund tõlke võimatuses absoluutses mõttes, näeb tõlkes samuti kunsti ja sellest juhitud asetab esikohale püüde eneseväljendusele kaju anda, töö välisvorm täieliselt seostada sisemisega, teiste sõnadega — kui ta tõlgib kriitilis-lüüriliselt, — alles siis on saavutatud tõlkekunsti ideaal. Säärasel juhul ei astu üks töö teise asemele, vaid kõrvale. Kas see on praktiliselt teostatav või mitte, teoreetiliselt on ta seda siiski.

Kõik eelkäsiteldud tõlkijad on väljund esimesest printsiibist: nad on võtnud tõlget käsitööna, nagu seda soovitab Opitz („Deutsche Poeterey“ I, 4^b).

Kreutzwaldi „Rahunurme lillede“ saamiskäik.

Eelmised autorid on ainult mööda minnes peatund Witscheli juures. Kes sinna ikka jälle tagasi pöördub, on Friedrich Reinhold Kreutzwald. Ta katsetab Witscheli „Morgen- und Abendopfer'iga“ juba „Sippelga“ esimese ande päevil 1841, see katse kordub kakskümmend aastat hiljemini (1861. a.) „Sippelga“ II andes ja puhkeb täielikult „Rahunurme lillede“ kaudu 1870./74. a. Viimaste kaasnähtustena tuleb märkida „Kasulise kalendri“ kuusalmikuid 1870., 71., 73. ja 74. aastal.

Imestame esmalt, kuidas Kreutzwald, individualistlik-vabameelse vaate, isikulise suursugususe ja valgustusajastu läbi teritatud romantik, kellesse juba noorena juurdund vimm ning isekus oli teritand sarkasmi ja trotsi dogmade ja eelarvamuste vastu, nii kaua on suutnud kiinduda ühte pastorisse — Witschelijisse, kes oma optimismiga sarnaneb Pangloss'iga, kuna Kreutzwald jagab Candide'i kahtlust.

Nende olemus ja usutunnistus näivad meile kaugemalt vaadatuna sootuks erinevad: Witschel on sentimentaalne, valab suuri pisaraid 85-aastase isa surma puhul (vt. märkmed „Morgen- und Abendopfer'i“ 6. trüki eessõnas 1815. a.), kuna Kreutzwald palju vanemana täis revolutsioonilist paatost hüüab:

„Oh häda neil', kes vaimutuult ei märka,
Kui tema läbi ilma hakkab puhuma!

N'ad on kui puu, kes varemalt ei ärka,
 Kui muld ta juurtelt läinud laentega,
 Et võsukest sealt ülesse ei tärka,
 Kust juurtel kindlust võinud kasvada.
 Kui haljas mets, — on närtsind tema lehed:
 Nii närts'vad vaimu-tuule vastamehed“.

(Rahunurme lilled I, sissejuhatus.)

Veel raugana, täis klassitsistlikku luuletaja uhkust, on ta tihanud tunnistada: „Mu laul! Sa luige, kelle pehmed tiivad Meid üles kandvad pilve piirteni“ („Lembitu“).

Ometi on Kreutzwald oma olemuselt siiski ka kristlane, kuigi ratsionalistina mõningate dogmade vastasena, temagi rahvaraamatuis kajastub teodiike usk ja ta vanaduspäevade usualus oli kristlik-humanistlik vennaarmastus kõigi vastu, „olgu nende nahavärv kollane, must, tõmmu ehk vasekarv“ (Rahunurme lilled I, lk. 5). Nii ei võind olla ületatamatuid raskusi maailmavaate erinevuses. Eriti tähtsana aga peame siin arvestama tolle aja kirjanduslikku olukorda, mida iseloomustab Kreutzwald kirjas dr. Bertram'ile (aastal 1864): „Shakespeare ei sobi eestlastele — võib-olla saja aasta pärast. Minu arvamise järgi peab kirjanik lugejaid — nagu pääsukesed poegadega teevad — lendamises niikaua harjutama, kuni õpivad lendama.“ Nii siis — parema ja väärtuslikuma jaoks puudus lugejaskond, ja kõigepealt pidi töö rahvast õpetama ning juhutama. Et seejuures tunti Witschelit kui ratsionalisti ja ortodokslikkude pappide ägedat vaenlast, oma vastaste silmis otsekui „paganat“ — nagu Kreutzwald mitmel korral tähendab —, kelle laulud on panteistlik-kristliku sisuga loodusekirjeldised, kallakuga idealismi ja pisut romantikasse, siis oli põhjusi tõlkimiseks küllaldaselt. Siinjuures ei tohi ka unustada, et Witschel'it tunti ja hinnati õige laialdaselt nähtavasti ka mujal balti haritlaskonnas.

Kreutzwald avaldas mõned palvused juba „Sippelga“ I andes. Millal asus ta aga täielikult Witscheli „Morgen- und Abendopfer'i“ eestindusele? Vahest täpsama vastuse annavad sellele küsimusele Kreutzwaldi kirjad Koidulale ja dr. Bertramile ning „Kasulise kalendri“ kuusalmikud.

Pärast Koidula Võrru-sõitu 1868. a. suvel ja selle skandaalset lõppu tunneb Kreutzwald end eriliselt masendatuna.

Toeta rusub ta õlul vanaduse- ja haigusekoorem, mille all ta on aastaga kümneid vananend; ta mõtted liiguvad surmaküsimuste ümber (vt. Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 315 ja 337). Ja seejuures tundub surm talle juba ainult rahu andjana: „Vanale eelarvamusteta inimesele ei ole surmas ega surnuaias midagi kohutavat; näen neis ainult õnnelikku rahu vintsutava elu järele.“ Samast meeleolust on kantud ka päälkiri „Rahunurme lilled“. Sääraste aegade ja meeleolude ristteel Kreutzwald nähtavasti leidiski tröösti ning karastust Witscheli optimismist. Et selline aeg isikliku loomingu soodustamiseks ei sobind, siis on ta selle kasutand tõlkimiseks. — Muidugi on see ainult oletus, mis ei luba tõlkimisaega ligemalt dateerida.

Pääle katkend kirjavahetuslõngade uuestisõlmingut Koidulaga teatab 1869. aasta oktoobris Kreutzwald, et tal „Homniku- ja õhtuohvrid“ on valmis ja et ta need Tallinna konsistooriumile saatnud. Aga säääl pole neid avaldada lubatud, sest raamatus esinevat kohti, mis pole kokkukõlas piibli ja luteri koguduse sümboolikaraamatutega (vt. kirjad 1. ja 20. oktoobrist 1869). Enne konsistooriumile saatmist on ta nad läbi vaadata lasknud dr. Bertramil, nagu näha samaaegsetest kirjadest viimasele. Konsistooriumi otsusega rahuldamatu Kreutzwald on saatnud käsikirja Peterburi ülemtsensorile, kust ta edasi rändas Riiga. Riiasst ongi siis ilmumisluba välja antud 14. nov. 1870. a. Prof. Eisen arvab, et tsensor Suigusaar loasaamist on soodustand, sest raamat ilmus ilmlikuna ja ilma vaimuliku tsensuurita. Enne selle ilmliku loa nõutamist on Kreutzwald muutnud ka raamatu nime, loobudes „Homniku- ja õhtuohvritest“ „Rahunurme lillede“ kasuks. „Rahunurme lillede“ esimene jagu ilmus 1871. a. H. Laakmann'i juures Tartus. Teine jagu on tsensori poolt lubatud 7. oktoobril 1874. a. Riias. Et esimesel jaol leidus vähe ostjaid, siis pole Laakmann teist jagu enam enese kirjastada võtnud, vaid see on trükitud W. Gläser'i juures 1875. a., ilmus teadmatuil põhjusil aga alles 1880. aastal Schnakenburgi kulul Tartus. Teise jao tõlkimisaja kohta ei saa me kirjavahetusest mingisuguseid teateid.

Lehitsedes ja võrreldes Kreutzwaldi „Kasulise kalendri“ kuusalmikuid on õnnestund leida 1870., 71., 73. ja 74. aasta salmikute enamikule algupära Witscheli „Homniku- ja õhtuohvreis“. Siit näeme, et aastail 1869—70, mil Kreutzwald tegeles „Rahunurme lillede“ esimese osaga, on ta ka oma vastava

kalendri kuusalmikud (uue aasta kalender ilmub vana aasta lõpul) säält ammutanud. Siis on Witschel kõrvale jäänud: 1872. a. „Kasulise Kalendri“ salmikud on täiesti eriainelised ja -stiililised. 1873. ja 74. aasta salmikused laenatakse aga jälle Witschelilt ja seekord esinevad need ühtlasi „Rahunurme lilled“ teises jaos. Et nad ka viimaks mainitud kohas esinevad peagu endisel kujul (pääle mõne üksiku selgusepüüdest tingitud muutuse), siis võime ehk arvata, et ka kogu „Rahunurme lilled“ teine osa on eestindatud 1872. ja 73. aasta kestel.

Meile tundub vahest imelikuna, et Kreutzwald võõra töö on oma nime all avaldand. Arvestada tuleb aga siin ühest küljest meie selleaegseid kirjanduskultuurilisi olusid, mis olid niivõrt lapsekingis, et seesugune tegevus oli tavaline. Ja teiseks, otseselt algupäradeiks pole Kreutzwald neid nimetandki! Kirjades dr. Bertramile mainib Kreutzwald mitu korda õige autori nime. Samuti juhib ta esimese jao eessõnas tähelepanu sellele, et „Lilled“ on importkaup: „Et need laulud meie maal ei ole idanenud, vaid kui võõrsilt toodud taimed Eesti põllule istutati, ja nii pikalt kui võimalik pakule painutati; siiski ei võinud nad keele poolest nii siledaks saada, kui me soovisime; sellepärast palume lugejaid: hääd tahtmist nõdra töö asemele panna, aga annet ise nii lahkelt vastu võtta, kui seda talle pakutakse.“ Pääle mainitu näeme siit, et Kreutzwaldile endale laulude väljenduslik külgtuska on teind.

Esimene avalik „R. lilled“ õige algupära tähistlus leidub Johann Kunder'ilt 1883. aastal „Die Heimath'i“ üheksanda numbri (5. III 1883. a. lk. 71) artiklis „Estonische Lyriker“.

„Rahunurme lilled“ tõlke keel.

Võrreldes vanemate tõlkijate eestindisi Kreutzwaldi saavutistega leiame säält suuri erinevusi. Kreutzwaldi keel osutab tugevaid individuaalseid jooni. Kui kellelgi meie vanemal kirjanikul on täiesti omapärane keelefüsiognoomia, siis on see kahtlematult Kreutzwaldil. Isegi ta sõnafoneetilised erinevused on suuremad, kui seda on harjutud märkama. Ka ta sõnajärjestus on palju mitmekesisem kui ta eel- ja kaasaegseil. Mis aga Kreutzwaldi sõnastusele erilise väärtuse annab, on ta keeleline kokkuvõtte, sõnavara rikastus abstraktsete mõistete isikulise loominguga kaudu: sellest tema tolle aja kohta tihe ja

kompaktne stiil, kuigi see meie ajale tundub nii kohmakas ja isegi veider.

Võrdleme vaid sõnarikkuselt Witscheli varasemaid eestindajaid Kreutzwaldiga. Me saame ainult mõnede palvuste võrdluse kaudu järgmised tulemusread (esimesena Witscheli, teisesena varasemate autorite ja viimasena Kreutzwaldi sõnad): Verwesung — põrm — mädandus; Schöpfung — lodud — loomus; Wesen — ollemine — oledus ja ollus; Ewigkeit — ei ial otsa sa — igavdus; Zögling, —, kasvandik; Natur — lonud — loomus; offenbaren — andis tunda — ilmutanud; Herrlichkeit, —, härrandus; Tugend — õigus — voorus; Wahrheit — tõde — tõsidus; Geistesreich — taeva sees — vaimu-riik; umschlingen — võrguks — paelutama; Andacht, —, palves; Freundlicher, —, lahkelik; Wechsel — mutub — moondus; Seligkeit — vagast — vagadus; Eigenthum — palgaks — omadus; Vollendung, —, valmistus; Vergänglichkeit — kaduvus¹⁾ — kaduvaja; alten — vanaks saab — vanandab.

Näeme nendeski näidetes küllalt kujukalt, missuguse edusammu on Kreutzwaldi keel teinud ja millel põhjeneb ta väljenduse sõnaline kokkuhoid. Kahjuks aga puudub Kreutzwaldil vastav keeleline eelharidus, ja see annab end tunda sõnaloomingu ühekülgsuses. Teiselt poolt on teda mõjustand saksa keel, nii et ta paljud neologismid on hilisemal ajal hüljatud.

Üldiselt võime märgata Kreutzwaldi sõnatarvituses (nagu ka Freyl ja anonüümustel) kahepoolset tungi: üks võitleb rahvaomase ja teine õpetatud inspiratsioonide eest. Ja nii näib ta sõnastuseski segunevat rahvaomane ja saksa õpetatud fraseoloogia. Tihtigi lõikab keeleline viletsus tiivad; sageli kuumalt tuntud motiiv on leidnud konarliku ja virila väljendise. See on Kreutzwaldi stiili üldine traagika. Puudus kindel alus loominguks, pidi algama rahvusliku hariduse ääremailt, harva jõudmata keskusse. See on sootuks erinev kultuurmaadest, kus revolutsionäärgi mitmeti tugines eelkäijate õlgadele.

Kreutzwald näib isegi tundvat seda oma keele rusuvat kaksiklust: ümber voogas meeleliste muljete küllane rahvakeel, tema töödes vajaliste vaimsemate mõistete jaoks oli tarvitada ainult algeline haritlaskeel. Suursugustatud impordi, isikliku

1) See on peagu ainuke abstraktne sõna vanemais tõlkeis; imelikul kombel ei esine see sõna „Rahunurme lilledes“.

hoolsuse ja karakteri kaudu kaldub see temal nominaalsesse sõnastusse. Ja nii kõnealuseski töös, substantiivstiili parimas näites, kõigub Kreutzwald kahevahel. Originaali täpsalt jälgides loob ta vastavaile mõisteile uussõnu, vabamale väljendusele kaldudes taotleb aga verbaalsõnastust ning ligineb rahvakeelele. Tihtigi kannatab sõnastus selle all, sest tavaliselt mõjuvad verbaalsed väljendised konkreetsemaina kui abstrakt-substantiivid, samuti varem tundud sõnad selgemaina kui uusmoodustised. Kreutzwald ise on sellest teadlik (vt. „Rahunurme lilled“ I, eessõna). Ladususe mõttes jääb Kreutzwald tihti varasemaist eestindajaist ja eestindistest maha. Rahvakeelest võõrdumine ja nominaalstiili jälgimine on vanaski eas märgatav. Nii on Kreutzwald oma varasemad tõlked ümber töötanud kogus avaldamiseks ja vabed nendes on silmanähtavad. Arenenud on tõlke täpsuse ja ühtlasi abstraktsuse püüd, samuti grammatika mitmekülgsem tarvitamine ning sõnajärjestus, loobumisega väheütlevaist partikleist. Võrdleme näit. Frey, Kreutzwaldi „Sippelga“ I ande ja „Rahunurme lilled“ I jao tõlkeid (aastaist 1816, 1841 ja 1869), võttes mõned värssid kevadetsükli pühapäevahommiku palvusest: Witschelil on teine värss: „Den des Seraphs goldne Harfe preist“, Frey'l: „Kedda kidab taeva väe heäl“, Kreutzwaldil „Sippelgas“: „Keda ingli kannel auustab“, „Rahunurme lilledes“: „Keerub tõstab kuldse kandliga“. 6. ja 7. värss Witschelil: „Den die Andacht Gott und Vater nennt, | Den die tiefste Weisheit nicht ergründet“, Frey'l: „Kedda usklik Issaks nimmetab | Kedda keigetargem veel ei tunne“, „Sippelgas“ I: „Keda palve kutsub Jummalaks | Keda ükski tarkus ei või ärramoista“, „Rahunurme lilled“ I: „Süda palves kutsub Jumalaks, | Keda sügav tarkus ei või mõista“. Ja viimaks 12. värss: „Freundlicher, in deiner Herrlichkeit“; Frey tõlgib selle: „Ja so auu rigis armoga!“, „Sippelgas“ I: „Elde Issa, taeva auu sees“, „Rahunurme lilled“ I: „Lahkelik, So herranduse väes“. Näeme: enamikus on kadund lausetäited ees ja tagasõnade näol, on paranend värsvormilised vead, sõnastus on täpsam ja nüansirikkam. Kas värssid on seejuures arusaadavamaks ja ladusamaks muutund, on kaheldav. Peab siiski meeles pidama: ainult tugevad iseloomud armastavad ja suudavad läbi viia uuendusi! Jälgides „Sippelga“ ja „Rahunurme lilled“ erinevusi näeme selgelt Kreutzwaldi sõnalise kujundusvõime tugevat tõusu abstraktsuste suunas veel vanas eas.

„Rahunurme lillede“ teised silmapaistvamad erinevused on võrreldes „Sippelga“ I andega:

„Sippelgas“ lk. 48.	„Rahunurme lilled“ I.
4. värss: „Meie õn on vagga tunnistus!“	Minul õnnis olgu vagadus (Rl. I, p. 11).

(Tarvitatud „Rahunurme lillede“ I jao originaalis esineva mitmuse asemel ainsust, mis mõjub näilisemalt.)

18. värss: Juhhata meid hea järjele	Taluta neid tõsiduse teel (Rl. I, lk. 12).
22. v.: Sinno tõsiduse-templisse.	Tõsiduse pühandusesse (lk. 12).
27. v.: ma on varjo kattes	— maa on varjatud.
29. v.: Kelle silmad jõudnud ärra nähha	Kes võib sügav kaugusest siin näha (Rl. I, lk. 13).

Alles viimaseil aastakümneil on hakatud laialdasemalt viljelema adjektiivest ja nimisõnust koosnevaid liitsõnu ja võrdlusi, nagu seda on näit. Kreutzwaldi „sügav-kaugusest“.

Kus So Lomus ja kõik täius lõppeb (31. v.)	Kusse loomusel ja ruumil lõpe (lk. 13).
---	--

„Sippelgas“ I, lk. 49:

Otsata on Sinno riik ja lomad	Otsata on Sinu loom'de riigid (Rl. I, lk. 13).
-------------------------------	---

Vata! maa-pind kosutab kõik iddud,	Loomus' rüpe kosotab kõik idud
Valmiskombe temma järgil käib	Kunni valmistus ta jälgil käib;

Eriti viimasest näitest märkame, et Kreutzwald ei püüa mitte üksi tõlketäpsale abstraktsusele, vaid ka selgusele. Imelikult esineb varasemas tõlkes „kosutab“, aga „Rahunurme lilledes“ samal kohal „kosotab“; samuti leiame „Sippelga“ I andes: „armastades“, „Rahunurme lillede“ vastavatel kohtadel aga „armastates“ —, asjaolu, mis osutab õigekeelsuse vankuvust. Samuti hääks stiiliarengu näiteks on järgmised värssid:

„Kes sa essim' loom siin ilma peäl“ (Sip., lk. 50),	„Kellel esimene loomus näib?“
--	-------------------------------

Vanem sõnastus on nagu Frey-aegne, kuid ka teine on küllalt segane.

On mõistetavad nii pika aja (28 aasta) vältel sündind erinevused, seda huvitavamad on aga lahkuminekul „Sippelga II“ ja „Rahunurme lilled“ vahel, mida ajalisel lahutavad ainult üheksa aastat (1860—69). Sõnastusviis on viimases palju täienend, näitab ilmselt partiklite tarvitamise vähenemist, vähemtarvitatud kaasuste esildumist, ühtlasi tungi substantiivsemale sõnatarvitusele.

Ootab sind ju haud seal muru sees.	Näitab kohe siht ju hauale.
Tõstan silma üles, elu Issand (Sippelgas II, lk. 50, 20. ja 21. värss).	Tõstan silmi — elu, surma Issand. (Rahun. lilled I, lk. 18).
Kas ma olen eksimata teinud	Kas ma eksimata õigust nõudnud,
Kõik mis Sina mulle peale pand? (lk. 50).	Kõrvale ei oma kohtust läind (lk. 18).
Kas ma olen oma vaimul püüdnud	Kas mul vaim on rohkem kasu püüdnud
Kasu sest, mis sinu heldusand? (lk. 51).	Andega, mis Sinu heldus and? (lk. 19).
Juba leppik kostab laulu healest	Lepikutest ärk'vad linnu laulud
Noore pääva koit ju naeratab (lk. 51).	Idast noore pääva paistuses (20. lk.).
Sinna, kus saan hinge priuse (lk. 53).	Priusele paradiisisse (lk. 23).
Keela mind, et tühja armastaksin (lk. 54).	Keela mulle tühja armastama (lk. 23).

Näib, et Kreutzwaldi keeleline areng on saand suurema hoo ja õhulisuse just pääle kuuekümnendaid aastaid. Suuresti on selle kaasteguriks ligidane kokkupuude Joh. W. Witscheli nominaalselt sõnastatud „Homniku- ja õhtuohvritega“. Alles läbi „Kalevipoja“, „Viru lauliku laulude“ ja peamiselt just läbi „Rahunurme lilled“ võis tee pöörduda „Lembitule“. Stiililiselt on seega „Rahunurme lilled“ tõlge suure tähtsusega.

„Rahunurme lilled“ üldine tõlkeväärtus.

Määratud harimata hulkade igapäevalektüüriks, oli Joh. H. W. Witscheli „Homniku- ja õhtuohvritel“ saksa üldises kir-

janduselus ainult vähetähtis ja tähelepandamatu koht. Tasa-
pind oli sääl siiski mitmeti kõrgem Witscheli saavutiste pare-
mikust; eriti oli seda ületand religiooses lüürikas Gellert ja
Klopstock. Nende töödega ei kestnud võistlust Witscheli pal-
vused, kuigi oma olemuselt mitte kõige alamad.

Milline oli kõlapind selle tõlkele meil? Otsustades edu
järgi, mida saavutasid Witscheli palvused Saksamaa väheharit-
tud kihtides kõige võistluse kiuste (autori eluajal ilmus raama-
tust juba 11. trükk!), võis loota Eestiski sellele hääd vastukaja.
Ületamist kellegi võistleja poolt siin ei tarvitsend karta, sest
„need südamlikud laulud on nagu pärlid meie vaimulikus kirja-
varas“, tunnistab Joh. Kunder 1886. a. oma kirjandusloos.
Söödis ja aher on olnud ju praeguseni kogu me usulise lüü-
rika põld, kuigi pole kunagi võidud kurta soise põllupinna või
välistõkestuste pärast. Muld nende juurte ümber aga on too-
dud kirikumõisa põllult, ja seepärast on nagu kõige välissoo-
dustuste kiuste umbahtrus, veretus ja kiretus nende üldised
tunnused: nad „ripuvad kantslisõime küljes“, mis on läbi imbund
klerikaalsest pietismist ja väikekodanlikust mõtteviisist. Sää-
rane protestantlik usk on üldse soodustand pigemini kõike muud
kui kunstiliselt ja esteetiliselt suurt ning ülevat. Sellepärast
pidid tulema meie religioosse luule paremad loojad teisalt, teiste
dispositsioonide ja eeldustega; need on olnud n.-õ. lahkusulised
— ja siia kuulub ka meie panteistlike sugemetega deismi edus-
taja Fr. R. Kreutzwald.

Missugused on ta ihade ja olukordade paaritlusest kas-
vand tõlke üldised väärtused või vääratused? Oleme neist
mõnda juba vaadelnud ta tõlkekeele alal. Järgnegu siin paar
näidet ta tõlgitud terviklauludest, mis on võrdluseks kõrvuta-
tud originaaliga:

Sommer. Sonntag. Morgen.	Suvi. Pühapääv. Homniku.
Du bist es, der die Morgen- sonne rufet	Sa oled, kesse koidu päikest kutsub,
Und schweigend tritt sie aus dem Zelt der Luft;	Ja vaikselt astub õhu telgist ta,
Du bist, der die entschlafne Menschheit wecket	Sa oled surnud rahva ärataja,
Und feiernd steigt sie aus der finstern Gruft.	Et lauldes hauast peavad tõu- sema.

Dich preist mein Lied, du un-	Sind, nägemata kuningat, ma
sichtbarer König,	kiidan
In deinem friedenvollen Gei-	So rahutäies vaimu riigi sees ;
sterreich ;	
Du stille Macht, du segenvolle	Sa vaikne voli, õnnistuse allik,
Größe,	
Du Vater, dem kein Herz an	Sul sarnalist ei armastuse väes.
Liebe gleich.	
Hier stehe ich in deiner Welt	Ma seisan sinu rõõmurohkes
voll Freude,	ilmas,
Die Morgenluft weht heilig	Kus koidu õhku nurmelt leh-
durch die Flur,	vitab,
Das Leben wacht auf Blumen	Ja elu ärkab lillidel ja pöösil,
und auf Zweigen,	
Und deine Sonne flammt in der	Kui sinu päike loomust val-
Natur,	gustab.
Mit hellem Glanze fährt sie auf	Mis kenal läigil sõidab tema
die Höhe	körgel
Im blauen Himmelsmeer. Um-	Lai sini taeva merel kauget
kränzt mit Licht	teet ;
Erhebt sich blühend die Gestalt	Ja valgustatut maa, kui elus-
der Erde,	tatud,
Und neiget sich vor deinem	Sind kummardab, et lõpetanud
Angesicht.	ööt.
O Sonne, erstgebornes Kind	Oh päike, esisündind taeva
des Himmels,	poega,
Du Seele der Welten, Mutter	Maailma hing, sa loomus'
der Natur,	eideke,
Der Gottheit Spiegel, goldne	Sa Looja peegel, kuldne elu
Lebensquelle,	allik,
Du erste Blume in der Welten-	Sa taeva luha esi lilleke ;
flur,	
Ein kalter Leichnam ist die	Kõik loomus oleks külm kui
Schöpfung ohne	surnukeha,
Dein Licht. Dem tiefen Bache	Kui sinu hiilgav silm peaks
schenkst du Glanz,	kustuma.
Umhüllst die Felsenwand mit	Sa värvid jõed ja kaljud eha-
Rosenschimmer,	punal,
Und alles blüht in deinem	Kõik õitseb sinu tera sunniga-
Strahlenkranz.	

Doch herrlicher und größer ist die Quelle	Veel herrandlikum, suurem on se allik
Des Lichts, die dich, o Sonne, einst gebar,	Sel valgusel, kes päikest sünni- tand,
Erhabner ist der Meister in der Höhe,	Jah ülem veel on meister ise körgel,
Den Licht umfloß, da keine Sonne war.	Kes valguses, kui päikest veel ei oln'd.
O wohl mir, daß ich diesen Glauben habe:	Õn mull', et olen seda usku saanud:
Es ist ein Gott, er ist, ich bin sein Kind,	Üks Jumal on; ma olen tema laps.
Er ist um mich, er höret meine Worte	Ta on mo ümber, kuuleb minu sõnad,
Und wird nicht zürnen, wenn sie menschlich sind.	Mis inimlikult teda kiidavad.
O Gnädiger, dich liebet meine Seele,	Oh heldlane, sind armastan ma hingest,
Und Liebe ist mein Dank und mein Gebet.	Mul armastus on tänuks, pal- veks ka.
Dir schlägt mein Herz voll kind- lich süßen Friedens,	Sull' tuikab süda magus lapse rahul,
Bis es im stillen Grabe einst vergeht.	Kuun' vaikne hauda läheb puh- kama.
Die Arbeit ruht, der Friede Gottes herrschet;	Nüüd puhkab töö, vaik taeva rahu kõigub;
Die Andacht schließet ihre Tempel auf.	Ja lahti palve koja ukсед kõik.
Die Sonne schwebt im zarten Morgenrothe	Ja päike läigib õrnal koidu punal,
Und winkt herab: vollendet euern Lauf!	Meid hüüdes: lõpetagem oma käik'!
Hilf mir, o Gott, den schönen Preis erringen,	Mind aita, Issand, kaunist palka võita,
Der dieses Lebens dunklen Traum erhellt.	Mis elu unenäu seal valgustab.
Die Zukunft grünt; das Leben mag verblühen,	Nii lõpku elu; tuleviku õitsel [mistab.
Denn unsre Krone liegt in je- ner Welt.	On teine ilm, kes krooni val- (Rahunurme lilled I, lk. 43—44.)

Den dein Wille freundlich ihm beschied? —	Keda Sinu tahte määranud?
Du bist ewig! meine Kraft ver- schwindet;	Igavest Sa oled! Jõud mul lõpeb,
Wenn der Tod mit seiner Sense dräut —	Kui mind surma-vikat ähvar- dab —
Du bist ewig — wenn die Sonne bleichet,	Igavest Sa, kui ka päike kus- tub,
Wenn der Himmel altert, wie ein Kleid.	Taevas riide viisil vanandab,
Du, der alles ewig denkt und lenket,	Sa, kes igavest kõik sead ja mõtled,
Du, der alles, alles wohl ge- macht,	Sa, kes kõik, kõik väga häästi teind,
Unter Dank und unter Freu- denthränen	Tänades ja rõõmupisaratel
Sey mein Herz zum Opfer dir gebracht	On mu süda Sulle ohvriks läind.
Voll Ergebung, wenn die Hand vom Himmel	Alandlikult tahan vasta võtta
Mir den dunkeln Kelch der Lei- den beut,	Taevast kannatuse karika
Voll Vertrauen, daß am Ziel der Reise	Usaldates, et mul reisi lõpul
Deine Sonne meine Nacht zer- streut.	Sinu päike õöd saab puistama.
Und so hab ich keinen Wunsch hienieden,	Soovimist ei ole mul siin ilmas,
Der um Glück und Erdenfreu- den fleht.	Mis Sult õnne, rõõmu ihaldab.
Du giebst Allen Gutes. Soll ich flehen?	Head Sa annad kõigil. Minu palvet
Herr, mein Flehen wird zum Dankgebet.	Võtta, Issand, et Sull' tänuks saab.

(Rahunurme lilled II, lk. 6—7.)

Need juhuslikult võetud värsitõlked tõestavad kujukalt kõike Kreutzwaldi kohta eespool öeldut. Näeme peagu sõnasõnalist, kuid selle juures tugeva isikulise karakteriga sõnastust Selle põhjuseks näib olevat iha, luua niisama tihedat, mõtte-

rikast lauset nagu Witschelil. Ühtlasi selgub siit nende kahe autori erinevus: Kreutzwald on enam sünteetiline loomus, kes püüab luua laulus siduvust, kuna Witschelil elab iga lause omaette ning moodustab terviku. Kreutzwaldi tõlkes näeme tungi suursugusemale, klassilisemale väljendusele, ühtlasi võitlust labasuse ja viletsuse vastu, kuid ka selle traagikat võitluses keele puisuse ja harimatusega, mis tihti lõikab avaldisel jalad.

Kas mitte „Rahunurme lillede“ keele kultuurilooline väärtus ei olegi just täpsas sõnasõnalisel tõlkeväärtuses? Selle kaudu üksi on meie keel tublisti rikastunud: on juurde tulnud palju uusi mõisteid, on sündind neile vastavad väljendid, on arenend ja täiendund mitmeti keelelise avalduse võimalused, nimelt mitmekesisema, tihedama ja rikkama sõnajärjestuse kaudu. Kõige selle tulemus on töö rikastumine valgustusajastule omase, kuid meil õieti vähe esineva mõttetöö ja tundeviisiga.

Isiku arengulooliselt ja ka poeetiliselt väärtuselt oleks ehk olnud suurema tähtsusega vabam eestindus. Sellelt seisukohalt huvitavamad on „Rahunurme lillede“ teise ande lõpul, peamiselt kahes laulus, esinevad kavatsuslikud erinevused. Need on näited Kreutzwaldi sarkasmist, taltsutamata vihast kiriku ametlikkude esindajate vastu, keda ta oma kirjus üleolevalt nimetab „rohusööjateks“, nagu nimetab Voltaire gangardiididema parimaiks jutlustajaiks papagoisid. Sõnastuski on siin rahvaomasem ja vähem kokku surutud.

Esimesed paar erinevust on arusaadavad puht tõlkevõimalusest olenevaina:

	Sureme, siis kattab meid üks haud,
Von der Wahrheit Feuergeist erfüllt.	Tõsiduse tulevaimus käime
Auf der Trift, die zur Vollen- dung führet,	Karjamaal, mis täienduse viib,
Muß ein Hirt und eine Heerde seyn.	Kus üks karjane on ja üks kari,
	Seal meid varjab vist üks armu tiib.

Und zu Ephesus durch List
 und Ränke
 Alle Christen um ihr Recht
 betrog?
 Ward es Licht in Jesu zwey
 Naturen
 Durch das Reichsmandat zu
 Chalcedon?
 Palästina und Ägypten blutet,
 Und der Jammer spricht dem
 Vorwitz Hohn!

Meie elu tunnistago rahu,
 Armastus meil seisko südames.
 Koore pärast tehti sagest tüli:
 Magusat ei tunntud tuume sees.
 Rahvas ohkas pikas vere vaenus,
 Rahupõlve ootes silma vees.

Sünde ists, dem freyen Geist
 gebieten,
 Wo der Glaube uns nicht besser
 macht.

Patt on vaba vaimu vangistada,
 Kui ei usk teind meele paran-
 dust.

(Rahunurme lilled II, lk. 77,
 10.—19. värss ülalt.)

Samad on põhjused ka järgnevale vahelejätule:

Und vielleicht in Stambuls
 Mauern findet
 Sich noch ein Ur-Evangelium.
 Aber was seit achtzehnhundert
 Jahren,
 Liebe Brüder, noch im Dunkeln
 liegt,
 Darob laßt uns jetzt nicht mehr
 entzweyen,
 Oder traun, die alte Thorheit
 siegt.

Aeg võib ükskord rohkem val-
 gustada,
 Et ei kuskil tule eksitust.

Armsad vennad, lõpetagem
 riidu,
 Muidu saab ehk võitu rumalus.

(Rahunurmelilled II, lk. 78, 3.—
 7. värss ülalt.)

Originaaliga võrreldes näeme tõlkes kavatsuslikke muudatusi järgnevais kõrvutuses:

Ach! der Friede wäre bald geschlossen,
Christen, laßt uns nur wahrhaftig seyn!

Kristlased, vist tuleks meile rahu,
Kui me elaks tõsi duse sees

Nicht bestimmen, was wir nicht umfassen;
Nicht behaupten, was wir nicht verstehn.

Kui ei aetaks ala ise tuju:
Leplikumalt elaks iga mees;
Kui ei keski rohkem tahaks mõista

Alles Große ist durch Einfalt herrlich,

Üle selle, kust ta aru saab,

Jeder Glaube wird durch Tugend schön.

Aga ühte puhku meeles kanda:
Voorus on, mis usku avaldab.

Eintracht wollte Jesus Christus stiften,
Gottesliebe ist Religion;

Ühendust neil tahtis Jeesus tuua,

Andes ülem käsuks armastust.

Aber eure blinden Zionswächter

Näitkem seda käsku Jumalale,
Täitkem selles venna teenistust.

Aga Jumalal' ja templil sõimu

Sprechen Gott und ihren Tempeln Hohn.

Teevad teie vahid Siionis,

Ehitavad lahutuse müüri,
Et ei välja peaseks venna viis;

Ehitavad uusi vaheseinu,

Kelle juures äravannuvad

Igameest, kes küünemusta võrra

Eemal' nende arvust lähavad.

Verd ja elu oli Meister annud

Blut und Leben gaben die Apostel

Ohvri hinnaks vabaduse eest;

Freudig für die große Sache hin,

Ärgem saagem inimeste teenriks!

Hüütaks' meile püha kirja seest.

Doch, was fragt der Miethling
 nach der Heerde,
 Bleibt ihm nur der baare Gold-
 gewinn!
 Priester, schämt euch! aller
 Zwist der Kirche
 Kommt von euch — und Dul-
 dung von dem Thron!
 Fürsten mußten euch zum
 Frieden zwingen,
 Edle Fürsten, Gott ist euer
 Lohn.

Wachtet ihr für unsern stillen
 Frieden,
 Für die Freyheit, die uns Jesus
 gab.
 Laßt uns denken, daß wir
 weiser werden,
 Jeder Irrthum sinkt von selbst
 zu Grab!

Christen, wollt ihr Eines Glau-
 bens leben?

Mis on karjast muret palgalisel,
 Kellel rahapung on kuningas!
 Häbenegem, preestrid, teie
 vaidlus
 On, mis usul rahu lõpetas.
 Vürstid pidivad teid vägevaidsel
 Tundma õpetama kannatust!
 Pidivad teil sõda vaigistama,
 Tüli' tooma rahu lepitust.
 Eks t'e tunne vabadust ja rahu,
 Mis teil Jeesus Kristus kinkinud.
 Mõtelgem, et targemaks m'e
 saame,
 Siis on eksitused mattetud.
 Maailm 'pole valgemaks sest
 läinud
 Et nii palju juba riieldi;
 Öö ja pime varjas laialt ilma
 Veel, kui rahvast usus piinati:
 Mõek ja tuli pidid hävitama
 Neid, kes preestri tahtelt kõr-
 vale
 Usu tunnistuses sammu läi-
 nud, —
 Seda tehti auks kõik taevale
 Kusse kõrgem armu-Isa
 elab. — —
 Kristlased, üks teil ei ole taht-
 mist
 Rahulikult usus elada?

Wünschet ihr der Liebe Palmenkron?
 Will der Priester sie euch vor-
 enthalten,
 Gehet hin und fordert sie vom
 Thron.
 Sprecht: wir wollen nach Er-
 kenntnis streben!
 Aber frey von Wahn und Schüch-
 ternheit.
 Denn nur Wahrheit gilt, und
 das Gepräge
 Des Vollkommenen ist
 Nothwendigkeit.
 Freyheit hat dem Geiste nie
 geschadet,
 Nur in Fesseln drückt ihn kalte
 Nacht.
 Licht ist Licht! der blinde
 Buchstab tödtet
 Und der Geist ists, der leben-
 dig macht!

Der Kirchenvater muß zurücke
 stehen,
 Wenn der Apostel auf den
 Lehrstuhl tritt.
 Und welch Konzil vermag den
 Geist zu dämpfen,
 Da wo die Wahrheit ihren Kranz
 erstritt?

Auf eure Bücher seydt ihr nicht
 getaufet,

Kas teil 'pole tahtmist palmi
 krooni
 Armastuses endal teenida?
 Tahaksivad preestrid tulla keel-
 ma:
 Astkem trooni ette kaebama.
 Kostke: Meie tah'me selgust
 nõuda,
 Vabaduses, ilma jampsita.
 Ja et tõsiduse kroon meid ehiks,
 Sellepärast nõudkem täiust ka.
 Vaimul 'pole kahju vabadusest,
 Teda rõhub öökülm ahelas.
 Valgus ei! Vaid sõge pookstav
 surmab,
 Vaim on, kes meid üksnes elus-
 tas.
 (Rahunurme lilled II, lk. 78—80.)

Kes tohib Vaimu tegu ärakeelda,
 Kui valgustamas tõsidus on
 õöd?
 Kui vabadust siin mõistusel ei
 oleks,
 Kust peaksime siis meie leidma
 teed?
 (Rahunurme lilled II, lk. 83,
 11.—8. rida alt.)
 Ei ristitatud teie kirja peale,

Die Zeit der Katechismen ist Vaid selle peal, mis vaim on
vorbey. sundinud.
(Rahunurme lilled II, lk. 83.)

Erandlikult näib siin, et Kreuzwald pole tahtnud (või
tohtind?), olla nii otsekohene ja järsk kui Witschel, kes siin
selged piirjooned tõmbab, kuigi õige prosaistlikult.

Wer reißt die magische Gewalt Kes lõhub lahutuse müürid
darnieder? inaha,
Kes tugev, peastab meile lahti
tee?

Ihr Priester, nur die Tempel Jah, preestrid, kirikud on üksi
sind sich fremd, võerad,
Wie ihr einander! Kui teie isekeskis.

Ist es Aberglaube, Mis on viga,
Ists Selbstsucht, Geiz, ists blöde Kas argus, ebaususk ehk isendus,
Furchtsamkeit,
Was euch zurück vom großen Mis keelavad teid rahu sünni-
Frieden treibt? tada?

(Rahunurme lilled II, lk. 83, 3.—
9. r. ülalt.)

Hört, Christen! Hört es, un- Oh kuulgem, kristlased! oh
versöhnte Brüder, kuulgem, vennad,
Auf welchem Weg der Friede Kus kõige ligem rahutee teil
zu euch kommt. ees.

Der Katholik, der stille Refor-
mirte,
Der Protestant, das ganze Chri-
stentum

Kõik, keda ristitati Kristusele
Neil 'p ole kuskil vaheseinasi; —
Kõik usaldagem alustaja peale

Vertraue sich aufs neu' dem Ja heitkem tema alla surmani!
großen Stifter,
Und huldige — dem Evange- Mis pühas kirjas tema sõna
lium! räägib,

On kustumata, vältab igavest!
(Rahunurme lilled II, lk. 84.)

Peagu kõigist neist kõrvalekaldumisist käib punase joo- nena läbi kas papivaenulisus, jumalaotsimis-, tõe- või rahupüüd. Just Kreuzwaldi jumalaotsimistung teeb teda lähemaks täna- päevale. Ta pole rahul oleva, tardund vormiga, vaid kriitili- selt püüab ta väliste vormide taga leida asja õiget sisu. Kui ta siis, pettunud välisvormist, pappidest ja pastoritest, jumala- riigi asemikkudest maailmas, teritab trotsi- ja sarkasminooli, siis on see juhitud samast igatsusest, nagu üle mere naaber- maa suure kahtleja tunnistus: „Oma lapsepõlvest pääle olen ma jumalat otsind ja — ma olen kuradi leidnud“ (August Strindberg, Inferno).

Vähemate kavatsuslike erinevuste hulka tuleb arvata järjekindlalt esinevaid eestikohastusi. Nii originaalis esineva sõna „mägi“ on Kreuzwald asendand Eesti maastikule enam vastava „metsa'ga“, mille poole piksepilv ruttab:

Im schnellen Flug den fernen Ju kiirel lennul kauge metsale.
Bergen zu. (R. I. II, 57, 11. r. ülalt.)

Sügavama ning mõjuvama ilme taotlemisest luuletises joh- tub tihtine ainsuse tarvitamine tõlkes, originaali abstraktse mitmuse asemel. Mittekavatsuslikud muudatused, milliseid esi- neb õige tihti, on tingitud vaid toleaege keele arenematuses, väljendisele kindla vormi andmise tarbest, kuid mainimata ei või jätta ka isikupärasuse-nooti. Järgnegu siin neist mõnin- gad näited:

Ihr Gesang sey Harmonie der Seele	Nende laulud olgu hinge ohv- rid (I, 12, 6. r. alt).
Und mein Herz fühlt in der Sabbathstille	Ja mul tunneb süda pühal tun- nil
Deine Freuden, o Religion.	Rõõmsast taevakutsumise healt (I, 14, 3.—4. r. alt).
Laß mich freudig meine Pflicht erfüllen,	Las' mind rõõmsast minu ko- hut täita,
Nicht zur Rechten, noch zur Linken sehn.	Ikka seista seal kus õiglased (I, 21, 1.—2. r. ülalt).
Laß mich jedem Sterblichen verzeihen,	Las' mind süüdlasele andeks anda,

Jedem Sünder — nur mir sel- ber nicht.	Enesele olla kohtumees (I, 21, 2.—1. r. alt).
Gieb mir stille Demuth und vor allem	Anna mulle alandliku meece,
Einen Sinn für jenes Vaterland!	Et ma puhta hinge hoian Sull! (I, 23, 6.—5. r. alt).
Wirst sie alle einst zum Lichte führen,	Saab meid ükskord valgusele viima,
Dort im großen, schönen Va- terland —	Jootma isamaalneid armuläät'— (I, 33, 4.—5. r. ülalt).
Und ich fand, ich fand sie noch nicht hier.	Mis ei mina leidnud silmavees (I, 36, 1. r. alt).
— Die Menschen schlafen	— Kõik rahvas magab,
Und stärken sich zur neuen Thätigkeit.	Et jõud neil jälle läheks kosuma (I, 54, 3.—4. r. ülalt).
Bald ruht das Herz, das treu für ihn geschlagen.	Pea puhkab süda, kes last ar- mastanud (I, 57, 11. r. ülalt).
Wer kennt das Herz, das jetzt im Kampfe bricht?	Kes teab, kus süda praegu vaa- gutit? (I, 57, 9. r. alt).
Sie wirkt im Stillen, hauchet Lebenskräfte	Teeb vaikselt head ja puhub elu väge,
Und stärkt den Wanderer, der vorüber geht.	Kui rändajat ta teekond väsitab (I, 61, 2.—1. r. alt).
Und eure Hülle deckt der Aschenkrug.	Ja põrm teil kujusi nüüd var- jutanud. (I, 65, 8. r. ülalt).
Sein Plan ist ewig; wer um- fasset ihn?	Kes tema nõu on saanud mär- kama? (I, 67, 9. r. alt).
Und deiner großen Güte würdig seyn.	Ja sinu heldust mõistma põhjani (I, 70, 8. r. ülalt).
Sey gesegnet, ernster Stunden- schlag!	Sinu kell meid hüüdku õnnistes! (I, 75, 2. r. ülalt).
Nicht ist schlecht, was dein Verstand erschuf.	Looja tarkus ei tee vahetist. (I, 75, 7. r. alt).
Dir im Himmel will ich ähn- lich seyn.	Küllap Sa mind taeva jubatad (I, 78, 2. r. ülalt).

Ohne Sorge, ohne Traum und Sinn.	Kus ei mured puutu nendesse (I, 79, 9. r. alt).
Feyernd steht der große Ehren- tempel	Pidu kombel seisab loomus' tempel,
Und die Schöpfung und der Wesen Chor.	Loomad ärkand uuest elama. (I, 85, 7.—8. r. ülalt).
Seine Freude — ein entlaubter Baum.	Tema rõõm, kui leht, mis ku- kund puust. (I, 92, 4. r. ülalt).
Sein Genuß ist ein verwirrter Traum.	Temal pole kuskil püsidust (I, 92, 2. r. ülalt).
Das einst dort im Morgenlande floß.	Mis seal ükskord vooland mu- rule (I, 93, 4. r. ülalt).
Der den Dank der Menschheit sich erwirbt!	Kelle tänu kannab rahva nurm! (I, 93, 5. r. alt).
Heiliger, gieb uns zum Guten Kraft!	Te, et häädus'vägi ala keeb! (I, 94, 1. r. alt).
Wo seine Hand mit ihrer heil'- gen Waage	Kus tema käsi kõrgel pühal kaalul
Den Klaggesang der ganzen Menschheit stillt.	Saab õigust andma igapähele. (I, 114, 3.—4. r. ülalt).
So fließt die warme Quelle unterm Froste	Nii jookseb soe allik lume põh- jast,
Aus ihrem grünen Moose sanft und rein.	Mis talve külm ei jõua van- gist'da. (I, 121, 6.—5. r. alt).
Und weiße Blumen starren auf dem See.	Ja valged lilled järve põrandal (I, 128, 9. r. alt).
Auf der Wahrheit in der Ewig- keit!	Rändamise teel ja taevas seal (II, 5, 4. r. alt).
Und alle Engelchöre nah und fern.	Sa ingliskoorigil oled laululeht (II, 18, 6. r. alt).
Nein, ferne sey dies träge Un- tergehen.	Meist jäägo kangel vedel ole- mine (II, 19, 12. r. alt).
Das soll mein Ruhm und meine Ehre seyn.	Se olgu ükskord auuks mull' lahkudes (II, 19, 5. r. alt).

Und in stiller Ahnung deiner Liebe	Sinu armastuse salavägi
Ist die junge Seele dir geweiht.	Annab paisu noortel hingedel (II, 20, 11.—10. r. alt).
Ach! dann bist du mir so freund- lich nahe	Oh siis oled Sa mull' lahkelt ligi,
In dem ungeheuren Weltenchor.	Annad troosti oma lapsele (II, 21, 10.—9. r. alt).
Und wir sehen der Vollendung Ziel.	Kui meid sülle võtab viimne säng (II, 27, 9. r. ülalt).
Sinken wir ins alte Nichts zu- rück!	Siis me lähme põrmu kaisu,
Nun es war ein großer, schö- ner Traum.	Päris kodupaika tagasi (II, 49, 11.—10. r. alt).
Einst kehrt er wieder, aber wehe, wehe!	Ta auustab siis ära kanatud vaeva
Wer vor dem Richter nicht be- stehen mag.	Ja tuleb jälle ükskord kohtu teel (II, 67, 15.—16. r. ülalt).
Ich finde sie nicht in der Wirk- lichkeit.	On ärksast silmast minul ka- dunud (II, 82, 1. r. alt).
Und welch Konzil vermag den Geist zu dämpfen	Kestohib Vaimu tegu ära keelda,
Da wo die Wahrheit ihren Kranz erstritt?	Kui valgustamas tõsidus on ööd? (II, 83, 11. r. alt).
Die Menschheit und die Mensch- lichkeit ist groß!	Sest ülem käsuks neil on ar- mastus (II, 84, 9. r. ülalt).

Meil on esijoones nähtud Kreutzwaldi keelelisi konarusi, grammatilise reeglipärasuse astla vastu üleslöömisi. On ju nii ilmne tihti vägistatud sõnastusviis, komistused abstraktsuste kammitsas ning esineb lauseid, milledest parima tahtmisega midagi ei taipa, nagu näeme mõningas järgnevas näites:

Kui sul tiivad ilmast lahkuvad (I, 25, 4. r. ülalt).	Wenn du nicht mehr unter Menschen bist.
Meil ülestdõusmiseks on elu sisse (I, 61, 8. r. alt).	Das ist die Auferstehung zu dem Leben.

Ta läheb täiema (I, 68, 2. r. ülalt).	Vollendung ist sein Ziel.
Inimese poeg seal ingeldab (II, 55, 1. r. alt).	Und zum Engel wird der Menschensohn.
Valg'sest sündind raugelib lah- kelt surma (I, 32, 1. r. alt).	Heiter neigt sein Haupt der Lichtgeborne.
Oh kõik, kõik voolab täielikuma (I, 45, 1. r. alt).	Ach alles ströhm't zu der Voll- endung Ziel.
Ehk kulla saagib [vist trüki- viga pro „saagil“?] meid on rõõmsamad (I, 59, 3. r. alt).	Bey ihrem Golde fröhlicher als wir?
Nii lendabelu alamuudendustel (I, 57, 5. r. ülalt).	So fliegt das Leben hin in Wechselreichen.

Alles originaaliga kõrvutades aimame öeldut. Aimame sellega kaasuvaid pingutusi, ja vabanduseks võime vaid mugandada Schlegeli sõnu: kreeka keel on paindum nii ühte kui teise vormi, eesti keel on vaid tammepuu, mis võib murduda, kunagi aga mitte painduda, kui põhjatuul (genius) säälb puhub. Ei tohi aga selle juures unustada, et Kreutzwald oli oma väljendusilt teatud määral aristokraat, kõigi selle vooruste ja pahe- dega. Ta ei püüagi iga hinna eest laiadele hulkadele meeldi- vat ladusust; ta on põlgusega sellest eemaldunud: „Ma ei jäta enne, kui must mitte muud ei saa, kui lusikat või kulpi, millega iga mees oma pudru pada võib segada.“ Säärane intellekti karastatud mõtte- ja tunde viis teeb ta fraseoloogia kunstlikuks, ühtlasi suursuguseks ja ülevaks. Kui siia juurde arvata kõik need uussõnad ja esmakordselt esinevad sõnaühendid, mida Kreutzwald on tarvitand, siis kaaluvad need kaugelt üles kõik need konarused ja puudused. Selle suuruse kohta pole meil seni täpsat ülevaadet, sest et pole veel teatud ajajärgude tar- vitatud sõnadest ülevaateid ja kokkuvõtteid. Kreutzwaldi isik- lik looming sel alal osutub viljakaks: nii esinevad tal sõnad ja sõnaühendid: ajajõgi II, 81; aimus (aimdus) I, 26; alustaja (Stifter) II, 83; andekstama (andestama) I, 122; asundus I, 124; argus (Furchtsamkeit) II, 83; aval (avatud) I, 115; ilundus (Lieb- lichkeit, Herrlichkeit) II, 18; ingeldab (wird zum Engel) II, 15; igavdus (Ewigkeit) II, 23, 36, 39, 42, 46, 47, 49; isendus (Selbst-

sucht) II, 83; jumpsus (Wahn) II, 32, 68; kaitsus (Obhut) passim; kaisuti II, 50; kahvalt (kahvatult) I, 82; kasvandik (Zögling) II, 6; kohkelt (schaudernd) I, 92, II, 64, 67 jj; kohtlane (redlich) II, 47; kristudus (Christenthum) II, 70; külvik I, 94; loomus (Natur) I, 13, II, 12, 18, 20, 29; laugutama (laugusid kinni panema) II, 11; lahkudus (lahkumine) II, 36; leinatus (leina-mine) I, 79; leppil (leplikult) II, 73; lilleõhud II, 23; loomamata (unerschaffen) II, 22; lonkur (Lahmer) II, 76; liivastama (ver-sanden) II, 81; lõbudus (Heiterkeit) II, 43; lõpe I, 13; härran-dus (Herrlichkeit) I, 79, II, 69; heldlane I, 141; heldlikum (güti-ger) I, 81; hingetundmus I, 91; hiilgendama (schimmern) II, 50; häbendus (amfibool riimi nõudel) I, 86; hüüendus II, 127; hüva-meel (Wohlgefallen) II, 23; meelegahtlus (Zwietracht) II, 71; mädandus (Verwesung) II, 8; muudendus (Wechsel) I, 75; mure-tus (pro muretsus) I, 107; nimeaher (nimetu) II, 53; närtsitus II, 82; ollus II, 67; oledus (Wesen) II, 6; orjandus II, 36; osa-nik I, 23; otsatama (otsa saama) II, 70; osadus I, 70; patnik I, 127; patlane II, 34; paljustama II, 37; paelutama (umschlin-gen) II, 70; pilkus (Hohn) II, 61; pide II, 64; patupide II, 66; praegunik (Gegenwart) I, 49; pühandus (Heiligthum) I, 12, 114, 123; II, 23, 63; püsidus I, 92; pöörandus (Unsinn) I, 73; pöö-rus (Unvernunft) II, 9; pöödnik (Landmann) I, 93; põhjendama (gründen) I, 46; ristitatud (ristitud) II, 83; rändus (rändamine) I, 118; sinisügavus II, 50; soovdus II, 37; soovimiste vilk I, 15; suretus (Sterblichkeit) I, 79; surematadus (Unsterblichkeit) II, 29, 49; sündus (sündimine ja sündmus) II, 37, 47; suurdus (suurus) II, 24; sügav kaugusest I, 13; sõnakuulmus (Gehor-samkeit) II, 61; tagastulek II, 45; tahtus (tahtmine) II, 49; tahtlik II, 66; taevakaugel (Himmelsferne) II, 59; truuvus (Treue) II, 64; tungistus (Streben, Drängen) II, 27; täielus (Vollendung) I, 14; II, 50; täidus (Vollendung) II, 14; tähtetempel II, 40; tänudus (Dankbarkeit) I, 68; tõsidus II, 10, 13, 31, 49, 74; vaik (vaikne) I, 13; vahetus I, 75; valguskujuline (Lichtgestalt) II 50; vanandama (altern) II, 7; varjutama I, 13; volidus I, 73; voli-kangus (Tyrannei) II, 29, 31; verevaen (Zwietracht) II, 71; välgutuli II, 22; vältama (walten) II, 8, 83; väiksus II, 24; värvi-mäng I, 82; äim (Ahnung) I, 13, II, 32; ämarus (Dämmerung) II, 83; õnsus I, 81; õigudus II, 23.

Õigekeelsust võib omandada igaüks; individuaalset ja sõna-rikast väljendist, millega kaasub mõisteteterikkus, seda omavad

ainult üksikud. Seesugused tõelised, loomingust olenevad uuen-
dused ei tule mitte ainult reaktsioonist vana vastu, kui tihti
nad ka selliseina näivad, vaid algupärasest ja tundeheitsast
jõust ning tugevusest. Seepärast siis on ka igal suurel ja võim-
sal kirjanikul oma individuaalne sõnastik. Et näiteks Shake-
speare'i õieti mõista, peab tarvitama vastavat spetsiaalset sõna-
raamatut. Meie vanemaist kirjanikest on Kreutzwald ainuke,
kelle tööde mõistmine vajab üsna rohkesti sõnalist seletust.
„Rahunurme lilledega“ on Kreutzwald näidand, et austustvääri-
vat pingutust võib olla ka väikese asja juures.

Kreutzwaldi sõnatuletuses on märgatav suur ühekülgsus,
mis oleneb peamiselt küll vähesest keelelisest eelharidusest.
Produktiivsemaiks suffikseiks osutuvad -dus, -mus, -us ja -ik,
kuid esineb ka vähemtarvitatud sufikseid, nagu -ti (kaisuti),
-elle- (lõpetelles) jm.

Originaali ja tõlke kaunimad kohad on loodusekirjeldised
ja lüürilised tundepakitsused. Nii omab teatavat jõulisust laul
„Kõu müristamisel“; muide on need laialipillatud kogu töösse.
Mõned laused saavad tõlkes elavaks oma isikupärasusega ning
helisevad kaua kõrvus. Otse goethe'likult on väljendatud:
„Kõik on moonduv ja kõik lähab mööda!“ (II, 5), või siis: „iga
päev, mis suur on, sünnib uuest“, samuti kui „Viru lauliku
laulude“ järelpõiminguga liidetud väike pärl, mida algupäran-
diks pidades võib lugeda palavamate loominguliste siseheitluste
mälestiseks:

„Loomustöö ei sünni ühel korral,
Esiteks on väike hämarik,
Siis vast tõuseb hele koidupuna,
Viimaks kõrge valge kuninglik!“

See „Õhtusööma pühitsuse“ laulust (R. I. II, 38) võetud
pala kõlab originaalis järgmiselt:

Die Natur schafft nicht mit einem Male;
Erst erscheint die sanfte Dämmerung,
Dann beginnt der Glanz der Morgenröthe,
Endlich folgt die große Huldigung.

(Morgen- und Abendopfer, lk. 209.)

Looduskirjeldistes on loond Kreutzwald oma tõlke pare-
miku; järgnegu siin paar näidet:

Hier stehe ich in deiner Welt	Ma seisan sinu rõõmurohkes
voll Freude,	ilmas,
Die Morgenluft weht heilig	Kui koidu õhku nurmelt leh-
durch die Flur,	vitab,
Das Leben wacht auf Blumen	Ja elu ärkab lilledel ja põõsil,
und auf Zweigen	
Und deine Sonne flammt in	Kui sinu päike loomust valgus-
der Natur.	tab.
	(Rahunurme lilled I, lk. 43.)
Sie gleicht dem Blumenflor vom	Ja maa kui lillenuurm on kaste
Thau gebadet.	narmas (I, 68).
Stille herrscht, und dunkle	Vaikus valvab, mustad varjud
Schatten schweben	lendvad
Einsam über die bethaute Flur	Kurvalt piki kastes murusi,
Und der kalte Abendhauch ver-	Vilu õhtu lehk on kahandanud
mindert	
Traurig die Geschenke der	Loomusriigi rikkaid andesi
Natur.	(I, 83).

„Rahunurme lilled“ eestindistega üheaegsed on „Kasulise kalendri“ kuusalmikud. Sõnastusviis on mõlemail ühtiv, välja arvatud juhud, mis tingitud suuremast selgusepüüdest üksikvärssis; pole seepärast kahtlust, et nad „Rahunurme lilled“ vastavate tsüklitega pole üheaegsed. Ka on neid juba mujal ligemalt käsitletud (vt. G. Saar, Kreutzwaldi mõnede mõttesalmikute algupärast — Eesti Kirjandus nr. 1, 1927. a.). Märgitagu siin ainult, missugused neist kuskilt on ammutatud: 1870. aasta salmikud, pääle jaanuari- ja detsembrikuu oma, on võetud „Rahunurme lilled“ I osa kevadetsükli kolmapäeva õhtu ja neljapäeva hommiku palvustest (R. I. I, lk. 27, 28, 29), detsembrikuu salmik on sama tsükli reede õhtu palvusest (R. I. I, lk. 35, 1.—4. v.). Jaanuarikuu salmiku esimene värss tuletab meelde neljapäeva hommikupalve esimest rida, kuna teised kolm värssi on nähtavasti Kreutzwaldilt endalt. 1871. aasta kuusalmikud: veebruar — laupäeva hommiku laulu viimased värssid (R. I. I, 37); märts — esmaspäeva õhtu palvusest (R. I. I, 18, v. 4—8); aprilli salmikule on võetud „Rahunurme lilledest“ ainult esimene värss (lk. 20, 7. rida ülalt); maikuu salmik — „Rahunurme lilledest“ (I, lk. 20, värssid 1—4 ülalt); juuni-, augusti-

ja septembrikuu salmikud „Rahunurme lilledest“ (I, lk. 24); juulikuu salmik tuletab meelde sama tsükli kesknädala õhtu palvuse algridu ümbertehtud kujul (R. I, lk. 29); selle aasta teiste salmikute sõnastusviis ja aine vastavad Witschelile, kuigi otsekoheseid vasteid senni pole suudetud leida. 1873. a. märtsikuu salmiku paar esimest rida on „Rahunurme lilled“ II ande uusaasta hommiku palvusest (R. I, II, 6); samast laulust on ka aprillisalmik (R. I, II, 7); maikuu salmik pärineb suure reede hommiku palvusest (R. I, II, lk. 11); juuni ja juuli — taevaminemis-püha hommiku laulust (R. I, II, lk. 16, 17); septembri ja oktoobri salmikud — sama laulu õhtupalvusest (R. I, II, lk. 18). 1874. aasta märtsikuu salmik — suure reede hommiku palvest (R. I, II, lk. 9); aprilli-, mai- ja juunikuu salmikud on võetud samast laulust (R. I, II, lk. 10); juulikuusalmik — lihavõtte hommiku palvest (R. I, II, 13); augusti- ja septembrikuu salmikud on kristlaste teise epistli algupära (R. I, II, 76); oktoobri ja novembri salmikud — esimesest epistlist kristlastele (R. I, II, 73, 75) ja lõpuks detsembrikuu salmik on võetud jõulu hommiku laulust (R. I, II, 31).

Sõna- ja lause-erinevusi „Rahunurme lilled“ esimese ja teise ande vahel ei ole märgata. Nii originaalis kui ka tõlkes on püütud enam-vähem järjekindlalt läbi viia murtud riimi vorm Ra Ra Rb Rb . . . Viiejalgne trohheiline ja jambiline värsimõõt on riimitus värsis akatalektiline, riimuvab — katalektiline. Samuti kui originaalis, puuduvad tõlkes naisriimid.

Pole vahest huvituseta ligemalt fikseerida, missugust trükki originaalist on Kreutzwald kasutanud tõlkimiseks. Järeletulijate käes säilind Kreutzwaldi raamatute hulgas pole õnnesünd leida Witscheli „Morgen- und Abendopfer“.

Teadupärast on Witschel ise redigeerind veel „Morgen- und Abendopfer'i“ üheteiskümnendat trükki, mis nägi maailmavalgust a. 1847. Põhjus, mis ei luba oletada, et Kreutzwald oleks tarvitanud mõnd „Morgen- und Abendopfer'i“ väljaannet kuuest esimesest trükist, on järgmine: hilisemad trükid sisaldavad koos mõlemaid osi. Seda on täiendand Witschel seitsmendas trükis (1815. a.) kolmanda osaga, milles leiduvad laulud Advent, Te deum laudamus, Litaney, kümme käsku ja kristliku usu päätükid, mis aga on esitatud „Rahunurme lilled“ teises osas. Ka pole põhjusi oletamiseks, et Kreutzwald oleks tarvitanud väga hiliseid trükke. Juba 1841. aastast on dateeri-

tud ta esimesed Witscheli tõlked „Sippelga“ 1. andes. Loomulikult pidi algtekst olema varasemast ajast. Järelikult: Kreutzwald on tarvitand seitsmenda ja kümnenda vahepäälset trükki.

Palvuste järjekord ühtib originaali omaga, ainult teises osas esineb Jeesuse palve originaalis esimesena, Kreutzwaldil aga on lõpu poole paigutatud. Samuti pole tõlgete kogu mitte täielik. Esimesest osast puuduvad täiesti viienda nädala palved ja „Über einige Stellen aus der Bergpredigt und aus den letzten Reden Jesu im Johannes“; teisest osast: „Gebet der Eltern für ihre Kinder“ ja „Am Jahrtage der Konstitution“; kolmandast osast: „Litaney für die christliche Kirche“, „Litaney für das Vaterland“ ja „Hallelujah“.

* * *

Kokkuvõttes jääb meil ainult korrata juba siin-sääal varemalki tehtud järeldust: Witscheli vaimulik-filosoofilised laulud, mis pole iseendast mitte küll kuigi suure luulelise väärtusega, on eestindatult meile ometi küllalt tähelepandavad katsed meie XIX sajandi vaimuliku kirjanduse nii sumbund taustal. Juba sisuliselt tähendavad need, kõigest oma abstraktsusest jne. hoolimata, kõige silmapaistvamast üritust meie fraaslik-ortodokslikkude kirikumõisa-kristlust ka luule abil vähegi reformeerida, seda lähendada ratsionaalsemale maailmakäsitusele ja kõigepäält tegelikule armastuseetikale. Oma terava opositsiooniga vastu ametlikku kirikut aitasid nad arvatavasti mõnevõrra selgitada ka meie sotsiaalset ja usundlikku kriitikameelt ning oma filosoofilise küljega, olles oma aja kohta meie lugeja seisukohalt küllaltki mõtterikkad, arendada ka tema iseseisvat elumõtte-otsingut. Sellele lisaks, nagu nägime eespool, tuleb arvata ka see positiivne mõju, mis neil, eriti Kreutzwaldi tõlkeil, on olnud meie abstraktsema mõistekeele ja „filosoofilisema“ stiili arenduses.

Kreutzwaldi enda elutöös tuleb aga Witscheli tõlkeid lugeda üheks tähtsamaks ettevalmistusteeks, mille kaudu edenedes ta oma elu lõpul veel julges asuda isegi nii uueaegse ja luulerikka usundifilosoofilise poemi eestikohandamisele, nagu seda oli Widmann'i „Buddha“. Kui oma tõlkepärasusele vaatamata „Lembitu“ ikkagi on meie XIX sajandi kirjanduse üks sügavamõtte-

lisemaid ja individuaalsemaid saavutisi, jah, üldse esimene ja ainulaadne eestikeelne filosoofiline poem, siis on selles ilmselt kaasa aidanud ka „Rahunurme lilled“.

Õieti on neis teostes, kõigile aja ning sisu erinevustele vaatamata, siiski ka vaimu poolest rohkesti ühist. Vana ilmutususe kokkuvarisemise traagikat ja uue, elulähedasema armastusundi leidmist kujutavad nii üks kui teine. Ja kas isegi stiililt ei tule meile meelde Lembitu ahastuslik hüüd vaikivate jumalate poole, kui loeme — „Rahunurme lillede“ II ande palvuste esimesel leheküljel:

Saatke, oh üht ainust healt mull' pilvest,
Ühte vastust vaimu-riigi seest!
Aga külmal templil ukсед lukkus,
Haud on tumm ja vaikne tulev ilm.
Ees meil külvab elu kirjuid lilli,
Taga niidab surma vikat, külm.

Rahvas, kelle keeles juba nii intensiivselt ise küsida ja oodata osati, ei võind ka muidu enam kaua jääda obskurantlikkude härraspappide talutada.

Kirjandusest :

- F. Baldensperger: Littérature comparée (Revue de la Littérature Comparée 1921).
- W. Dilthey: Gesammelte Schriften II, IV (Lpz. u. Berlin 1914).
- „ Erlebnis und Dichtung (8. Aufl., Lpz. u. Berlin 1922).
- Fr. Gundolf: Shakespeare und der deutsche Geist (6. Aufl., Berlin 1922).
- J. Wahle u. V. Klemperer: Vom Geiste neuer Literaturforschung (1924).
- R. Unger: Hamann und die Aufklärung (2. Aufl. 1925).
- E. Ermatinger: Aufriß der deutschen Literaturgeschichte (Zeitschrift für Deutschkunde 1928).
- H. Hettner: Gesch. d. deutschen Literatur im 18. Jahrh. (1872).
- Fr. Ueberweg: Grundriß der Geschichte der Philosophie der Neuzeit (11. Auflage, Berlin 1914).
- J. Eckardt: Livland im achtzehnten Jahrhundert (Lpz. 1876).
- „ Die baltischen Provinzen Rußlands (2. Aufl. 1869).
- Е. П ѣ т у х о в ъ : Императ. Юрьевскій, бывш. Дерптскій Университетъ за его лѣтъ его существованія I (1902).
- H. Semel: Die Universität Dorpat (1918).
- M. Lipp: Kodumaa kiriku ja hariduse lugu II (Tartu 1898).
- H. Kruus: Eesti ajalugu kõige uuemal ajal I (Tartu 1927).
- O. Wetzstein: Die religiöse Lyrik der Deutschen im 19. Jh. (Neustrelitz 1891).
- J. H. Witschel: Morgen- und Abendopfer in Gesängen. Tsiteeritud on 8. trükk, Seidel'i väljaandes Sulzbachis 1824.
- Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I ja II (Tartu 1910 j.).
- M. Kampmann: Eesti kirjandusloo peajooned II (Tartu 1913).

REFERAT.

Die estnischen Übersetzungen der „Morgen- und Abendopfer“ von J. H. W. Witschel.

Zunächst wird ein kurzer Überblick über die Literatur der Aufklärungszeit in Westeuropa gegeben und insbesondere die seichte rationalistische Art der damaligen Erbauungsliteratur hervorgehoben. Auch die unter obengenanntem Titel erschienene Gedichtsammlung (1803—1807) von Witschel ist in vollem Maße ein Kind ihrer Zeit, jetzt wohl in Deutschland völlig vergessen, seinerzeit aber sehr beliebt (1848 erschien von ihr bereits die elfte Auflage). Obwohl die in ihr zum Ausdruck kommende Frömmigkeit ziemlich flach war, gefiel sie dank ihrem oberflächlichen, doch allgemeinverständlichen Rationalismus, ihrem schlichten, „merkantilistischen“ Moralismus und Optimismus auch solchen Intellektuellen, die sich mit der orthodoxen und pietistischen Theologie nicht zu vertragen vermochten. Auch in Estland wurden die „Morgen- und Abendopfer“ verhältnismäßig früh bekannt, und zwar zuerst in den Kreisen der rationalistischen Pastoren. Schon im zweiten Jahrzehnt des 19. Jhdts wurde eine Anzahl der in der Sammlung enthaltenen Lieder ins Estnische übersetzt, zuerst von P. v. Frey in Rosenplänters „Beiträgen“ 1816, dann von anonymen Übersetzern in Minuth's estnischem Kalender 1816, 1819 u. 1820. Diese Übertragungen sind aber eher als freie und recht ungelenke Nachdichtungen zu werten, denn als genaue Übersetzungen, was wohl dem Umstande zuzuschreiben sein dürfte, daß die ungenügende Beherrschung der estnischen Sprache den Übersetzern unüberwindliche Schwierigkeiten geboten hat. Besonders fällt der Mangel an abstrakten und philosophischen Ausdrücken ins Auge, die übrigens in der damaligen estnischen Sprache ja nur in sehr kleiner Anzahl vorlagen. Das eben Gesagte betrifft aber nur die ersten Übertragungen. Ihren besten und eifrigsten Übersetzer fanden Witschels rationalistische Gebete in unserem größten Rationalisten Fr. R. Kreuzwald, dem Sohne eines estnischen Schusters und besten Kenner des estnischen Landvolkes. Vielleicht war Kreuzwald sich des geringen poetischen Wertes dieser Gedichte bewußt, aber den damaligen Bauern konnte man „keinen Shakespeare“ bieten; für sie waren Witschels fromme Lieder doch immerhin weit besser als die gewöhnlichen Gebetlein hiesiger Pastoren und Küster. Schon 1841 erschienen Kreuzwalds erste Übersetzungen im kleinen Sammelwerk „Sipelgas I“, danach 1861 im „Sipelgas II“ und zuletzt die ganze Sammlung in zwei Teilen unter dem Titel „Rahunurme lilled“ (etwa „Blumen der Friedensau“) I 1870, II 1874. Unter dem anfangs genau übersetzten

Titel gestattete das damalige Konsistorium das Werk nicht zu drucken, da in ihm einige Stellen mit der kirchlichen Lehre nicht übereinstimmen sollten! Unter einem veränderten Titel schickte Kreutzwald daher das Buch dem weltlichen Zensor in Riga, und von diesem kam alsbald die Erlaubnis zum Druck.

Was den Stil der Übersetzung als solcher betrifft, so ist er viel individueller und besser als bei Frey u. a. Besonders charakteristisch für ihn sind der reichere Wortschatz, viele abstrakte Neubildungen und das Bestreben nach einer kurzen, kompakten und genauen Wiedergabe des Originals. An vielen Stellen, wo die früheren Übersetzer die abstrakten Begriffe irgendwie durch Verben zu umschreiben versucht hatten, hat Kreutzwald als deren Ausdruck ganz neue estnische Nomina, meistens mit der Endung -us, gebildet. Viele von diesen Neubildungen sind in die spätere estnische Sprache übernommen worden, andere aber auch vergessen, da sie zu stark das deutsche Vorbild verrieten, fremdartig oder sonst ungelenkt waren. Besonders in den in Kreutzwalds späteren Jahren angefertigten Übersetzungen wird der Stil machmal zu „nominal“, damit auch zu abstrakt und schwer verständlich. Dadurch ist es auch wohl zu erklären, daß Kreutzwalds Sammlung (besonders deren II. Teil) sich wenig unter dem Volk verbreitete und noch vierzig bis fünfzig Jahre später in den Buchhandlungen vorrätig war. Jedenfalls ist die Kreutzwald'sche Übersetzung als ein interessanter Versuch zu werten, einen abstrakteren estnischen Stil herauszubilden, der auch philosophische und theologische Gedankengänge genauer wiederzugeben vermöchte. So wurde seine Übersetzung der „Morgen- und Abendopfer“ zugleich eine Vorstudie für die freie Umarbeitung des umfangreichen „Buddha“ von Widman, mit der Kreutzwald der estnischen Literatur ihr erstes großes philosophisches Gedicht (unter dem Namen „Lembitu“) geschenkt hat.

Aber auch so wie sie waren bildeten die „Rahunurme lilled“ in jener Zeit der absoluten Herrschaft pietistisch-orthodoxer Geistlichkeit geradezu ein Ereignis in unserer religiösen Literatur. Anstatt einer passiv-beschränkten Unterwerfung unter die Allmacht des patriarchalischen Himmelsvaters propagierten sie selbständige Geistesarbeit auch auf dem Gebiete der Religion und ein größeres Vertrauen zu dem „natürlichen Licht“ der eigenen Vernunft. So halfen auch sie ihrerseits dem estnischen Volk sich von der jahrhundertelangen geistigen Knechtschaft der feudal gesinnten deutschen Pastoren zu befreien, denen die Kirche in erster Linie als Mittel zum Niederhalten des Volkes diente. Der feurige Protest Witschels gegen die orthodoxen Dunkelmänner stimmte auch mit dem Proteste Kreutzwalds, des „estnischen Voltaire“, überein. Wurde sein Versuch einer geistigen Aufklärung des estnischen Bauernvolkes auch verhältnismäßig spät unternommen, so doch immerhin nicht zu spät, um dieses Volk aus seinem jahrhundertelangen Schlaf zu geistigem, sozialem und nationalem Erwachen zu bringen.